

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Дипломна робота

Магістр

(освітній ступень)

на тему «Особливості самооцінки підлітків з різними типами прихильності»

«ХАІ.704.7-96пс1/2.21В.053 428-9/19 ДР».

Виконав: студент 2 курсу групи №7-96пс1/2

Спеціальність 053 «Психологія»

(код та найменування)

Освітня програма: «Психологічне

консультування та психотерапія»

(найменування)

Звянцева Ольга Русланівна

(прізвище й ініціали студента)

Керівник: кандидат психологічних наук, доцент

каф.704 Свинаренко Ю.В.

(прізвище й ініціали)

Рецензент: кандидат психологічних наук, доцент

Фролова Є. В.

(прізвище й ініціали)

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет гуманітарно-правовий факультет
(повне найменування)

Кафедра кафедра психології
(повне найменування)

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Спеціальність 053 «Психологія»
(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія»
(найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувач кафедри 704 (психології),

доцент Ю. І. Гулій

“ 08 ” жовтня 2020 року

ЗАВДАННЯ
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТУ

Звянцева Ольга Русланівна

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема дипломного проекту (роботи) Особливості самооцінки підлітків з різними типами прихильності

керівник дипломного проекту (роботи) Свинаренко Ю.В. кандидат психологічних наук, доцент каф.704

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Університету № 11 уч від « 11 » січня 2021 року

2. Термін подання студентом дипломного проекту (роботи) 12 лютого 2021 р.

3. Вихідні дані до роботи

дослідити особливості самооцінки молодших підлітків з різними типами прихильності

4. Завдання дипломної роботи

1. Провести аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми;

2. Дослідити особливості прихильності до батьків у молодших підлітків;

3. Виявити особливості самооцінки у молодших підлітків;

4. Дослідити гендерні особливості прихильності до батьків та самооцінки у молодших підлітків;

5. Виявити зв'язок між самооцінкою і типом психологічної прихильності у молодших підлітків.

5. Перелік графічного матеріалу

Рисунків- 4

Таблиць- 5

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Свинаренко Ю.В. кандидат психологічних наук, доцент каф.704	16.10.20	06.11. 20
2	Свинаренко Ю.В. кандидат психологічних наук, доцент каф.704	09.11.20	27.11.20
3	Свинаренко Ю.В. кандидат психологічних наук, доцент каф.704	14.01.21	22.01 21

Нормоконтроль _____

(підпис)

Кузьміна С. В. «12» лютого 2021 р.

(ініціали та прізвище)

7. Дата видачі завдання 08 жовтня 2020

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Затвердження теми, мети та завдань дипломної роботи	08.10.20-11.10. 20	
2.	Складання плану роботи	12.10.20-16.10. 20	
3.	Аналіз літературних джерел. Написання першого розділу дипломної роботи	16.10.20-06.11. 20	
4.	Визначення психодіагностичного інструментарія для проведення практичної частини дослідження . Написання другого розділу дипломної роботи.	09.11.20-27.11.20	
5.	Проведення практичної частини дослідження.	01.12.20-12.12.20	
6.	Статистична обробка отриманих даних.	14.12.20-31.12.20	
7.	Написання третього розділу дипломної роботи.	04.01.21-22.01 21	
8.	Написання загальних висновків. Оформлення списку використаних літературних джерел, додадку(ків) та змісту.	23.01.21-29.01.21	
9.	Передзахист.	01.02.2021	
10.	Внесення коректив до тесту дипломної роботи.	02.02.21-05.02.21	
11.	Оформлення та підписання відповідної документації.	08.02.20-09.02.21	
12.	Підготовка електронної презентації та тексту доповіді.	10.02.21-11.02.21	
13.	Строк подання студентом роботи на кафедрі.	12 .02. 21	
14.	Захист.	16/17.02. 21	

Студент _____

(підпис)

Звянцева О.Р.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____

(підпис)

Свинаренко Ю.В.

(прізвище та ініціали)

Реферат

Дипломна робота. 55 с., 5 табл., 4 рис., 1 дод., 27 джерел.

Назва: ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ПРИХИЛЬНОСТІ

Об'єкт дослідження: самооцінка особистості у підлітковому віці. Предмет дослідження: особливості самооцінки підлітків з різними типами прихильності. Мета роботи: дослідити особливості самооцінки молодших підлітків з різними типами прихильності. Методи дослідження: шкала К. Кернс на визначення надійності прихильності дитини до батьків; опитувальник прихильності до батьків і однолітків (IPPA); методика вимірювання самооцінки Дембо-Рубінштейна для підлітків і юнаків.

Ключові слова: самооцінка, рівень домагань, типи прихильності.

Реферат

Дипломная работа. 55 с., 5 табл., 4 рис., 1 прилож., 27 источников.

Название: ОСОБЕННОСТИ САМООЦЕНКИ ПОДРОСТКОВ С РАЗНЫМИ ТИПАМИ ПРИВЯЗАННОСТИ

Объект исследования: самооценка личности в подростковом возрасте. Предмет исследования: особенности самооценки подростков с разными типами привязанности. Цель работы: исследовать особенности самооценки младших подростков с разными типами привязанности. Методы исследования: шкала К. Кэрнс на определение надежности привязанности ребенка к родителям; опросник привязанности к родителям и сверстникам (IPPA); методика измерения самооценки Дембо-Рубинштейн для подростков и юношей.

Ключевые слова: самооценка, уровень притязаний, типы привязанности.

Abstract

Graduation work. 55 p., 5 tables, 4 figures, 1 app., 27 sources.

Title: FEATURES OF SELF-ESTEEM OF TEENAGERS WITH DIFFERENT TYPES OF ATTACHMENT

Object of research: self-esteem of personality in adolescence. Research subject: features of self-esteem of adolescents with different types of attachment. Purpose of the work: to investigate the features of self-esteem of younger adolescents with different types of attachment. Research methods: K. Cairns scale for determining the reliability of a child's attachment to parents; Parent and Peer Attachment Questionnaire (IPPA); Dembo-Rubinstein self-esteem measurement technique for adolescents and young men.

Key words: self-esteem, level of aspirations, types of attachment.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИХИЛЬНОСТІ У ПІДЛІТКІВ.....	5
1.1 Психологія підліткового віку	5
1.2 Значення самооцінки в структурі особистості.....	10
1.3 Прихильність як психологічний феномен.....	17
РОЗДІЛ 2. ОПИС ВИБІРКИ ТА ПРОЦЕДУРИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	28
2.1 Опис вибірки.....	28
2.2 Опис методів дослідження.....	28
2.3 Опис процедури дослідження.....	32
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ПРИХИЛЬНОСТІ.....	34
3.1 Особливості прихильності підлітків до батьків (результати описової статистики).....	34
3.2. Особливості прихильності до батьків та самооцінки підлітків з урахуванням гендерного фактору.....	40
3.3 Особливості зв'язку самооцінки та особливостей прихильності у підлітків.....	45
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	54
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

Підлітковий вік є одним з ключових періодів, який визначає подальший розвиток особистості. Л.С. Виготський визначав цей вік як кризовий, що супроводжується зміною провідної діяльності і соціальною ситуацією розвитку. Більшість як вітчизняних, так і зарубіжних авторів підкреслюють цей факт, вказують на значимість психологічних факторів, що впливають на успішність подолання підліткової кризи [15, 27].

Важливою особливістю підліткового віку є недостатньо стійка самооцінка, це обумовлено рядом причин. Можна впевнено констатувати, що система зовнішніх оцінок від референтних груп є ключовим фактором, який впливає на самооцінку підлітка. Ступінь же значущості оточення в цьому віці найчастіше визначається прихильністю підлітка, яка розглядається як психологічний феномен, що виражається в побудові емоційного зв'язку між двома людьми. Такі стосунки характеризується взаємною участю і бажанням підтримувати близькість. Отже, щоб більш зрозуміти особливості формування самооцінки у підлітка необхідно дослідити якість його психологічної прихильності до значимих осіб [7, 12, 15, 18, 27].

Актуальність теми дослідження: полягає у встановленні залежності між самооцінкою, як найважливішим психічним процесом і різними типами прихильності молодших підлітків. Спостерігається недостатня кількість робіт з теми взаємного зв'язку особливостей прихильності та самооцінки у підлітковому віці.

Мета роботи: дослідити особливості самооцінки молодших підлітків з різними типами прихильності

Об'єкт дослідження: самооцінка особистості у підлітковому віці.

Предмет дослідження: особливості самооцінки підлітків з різними типами прихильності.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми;

2. Дослідити особливості прихильності до батьків у молодших підлітків;
3. Виявити особливості самооцінки у молодших підлітків;
4. Дослідити гендерні особливості прихильності до батьків та самооцінки у молодших підлітків;
5. Порівняти особливості самооцінки підлітків з різними типами прихильності.

Методики дослідження:

- Шкала К. Кернс на визначення надійності прихильності дитини до батьків (The Kerns Security Scale - KSS);
- Опитувальник прихильності до батьків і однолітків (IPPA);
- Методика вимірювання самооцінки Дембо-Рубінштейна для підлітків і юнаків;

Методи математичної статистики, які використовуються в роботі:

- U-критерій Манна-Уїтні;
- кореляційний аналіз Спірмена.

Характеристика вибірки дослідження: У дослідженні взяли участь 40 підлітків у вік 11-12 років (20 дівчаток і 20 хлопчиків). Усі випробувані навчаються у ХЗШ I-III ступенів №165.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИХИЛЬНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

1.1 Психологія підліткового віку

Підлітковий вік займає досить нетривалий, але при цьому значимий життєвий відрізок від 10-11 до 13-14 років. Підлітковий період є, на думку багатьох дослідників одним з найбільш складних і відповідальних в житті дитини та її батьків. Цей вік вважається перехідним і кризовим, оскільки відбуваються різкі якісні зміни, що зачіпають різноманітні сторони розвитку і життя [12, 18].

Криза підліткового віку безпосередньо пов'язана зі зміною соціальної ситуації розвитку і провідної діяльності [27].

Соціальна ситуація розвитку являє собою особливий стан дитини в системі прийнятих в даному суспільстві відносин. У підлітковому віці вона представляє собою перехід від дитинства до самостійної і відповідальної дорослості. Підліток займає проміжне місце між дитинством і дорослістю.

Тоді як провідна діяльність розглядається як діяльність, яка визначає виникнення основних змін в психічному і особистісному розвитку дитини на кожному окремому етапі становлення особистості. У молодших школярів провідною діяльністю є навчальна, але в підлітковий період вона змінюється на інтимно-особистісне спілкування. В процесі взаємодії з однолітками (однокласниками, друзями) відбувається становлення якісно-нового рівня самосвідомості дитини. У неї формуються навички соціальної взаємодії, уміння підкорятися і в той же час діаметрально нова якість - потреба у відстоюванні своїх інтересів, свого «Я». Крім того, спілкування є для підлітків дуже важливим інформаційним каналом, що забезпечує повноту комунікації з навколишнім світом [7, 12, 15, 18, 27].

У результаті такої стрімкої зміни інтересів в даний час може терпіти збитки навчальна діяльність. Часто у підлітка можна відзначити зниження

мотивації до шкільної програми. Намагаючись повернути колишні успіхи в школі, батьки намагаються всіма можливими засобами обмежити, а часом і захистити свою дитину від спілкування з однолітками. При цьому кожному з батьків важливо не забувати про те, що саме спілкування з однолітками є найбільш важливою для підлітків діяльністю, його наявність і повноцінність є гарантом і запорукою гармонічного психічного і особистісного розвитку дитини.

Особливості поведінки підлітка найчастіше пов'язані не тільки з психологічними змінами, а й зі змінами, що відбуваються на фізіологічному рівні. Активне статеве дозрівання, яке поєднується з нерівномірним фізіологічним розвитком підлітка, багато в чому зумовлює ексцентричні і неординарні поведінкові реакції в цей віковий період [25, 27].

В підлітковий період проявляється емоційна нестійкість і перепади настрою. У цьому віці у дитини може спостерігатися найширший спектр переживань від екзальтації до гіпотимії. Поведінка і реакції підлітків часто бувають непередбачувані, за короткий період вони можуть проявити абсолютно амбівалентні реакції:

- цілеспрямованість і завзятість поєднуються з імпульсивністю;
- активність і потреба в діяльності може змінитися апатією, відсутністю прагнень і вольовим зниженням;
- зайва самовпевненість і безапеляційність в думках швидко змінюються невпевненістю в собі;
- сміливість в поведінці часом поєднується з тривожністю, підозрілістю і сором'язливістю;
- романтизм нез'ясовним чином поєднується з цинізмом і ощадливістю;
- ніжність, лагідність можуть проявлятися на тлі брутальності і жорстокості;
- потреба у взаємодії з оточуючими поєднується з потребою знаходження на самоті.

При цьому самі бурхливі емоційні реакції викликані спробою когонебудь із навколишніх вразити самолюбство підлітка, принизити його

цінність. Вершина афективної нестійкості спостерігається у хлопчиків у віці 11-13 років, у дівчаток - у віці 13-15 років [9, 14, 15, 27].

У підлітковий період гостро постає ряд найважливіших особистісних завдань. Основні лінії розвитку підлітків тісно пов'язані з проходженням низки особистісних криз і проблемних періодів. Тут можна говорити про: кризу ідентичності, проблеми пов'язані з відокремленням від сім'ї і придбанням самостійності.

Першим варто розглянути кризу ідентичності, як найбільш яскравий прояв віку. Що стосується першої кризи, то можна сказати, що в цей час відбувається пошук і вибір нової дорослої ідентичності, нової цілісності, нового бачення себе. Зовнішні атрибути кризи проявляються в активному інтересі до власної персони. Підлітки схильні постійно щось доводити один одному і також самому собі, вони спілкуються на різні теми, що зачіпають моральні та етичні питання, міжособистісні відносини. Інтерес до дослідження самого себе починає ставати домінуючим. Підлітку цікаво пізнання рівня розвитку своїх можливостей через проходження завдань різного рівня складності, участь в олімпіадах, конкурсах тощо.

Швидкий розвиток свідомості та самосвідомості детермінує інтерес до власної персони, тому дитина в підлітковому віці схильна до відходу в себе, надмірної самокритики і сензитивності до критичних зауважень з боку оточуючих. Через це будь-яка оцінка з боку значущих дорослих, однолітків, може викликати бурхливу і непередбачувану реакцію [17, 19, 25].

Становлення у підлітка якісно нового рівня самосвідомості, Я-концепції, виражається також в прагненні зрозуміти себе, свої можливості і особливості, свою схожість і відмінність з іншими людьми, усвідомити власну унікальність і індивідуальність. Пізнання себе в основному реалізується через протиставлення себе світу дорослих. Звідси може йти негативізм, навмисний цинізм по відношенню до норм і цінностей дорослих, їх знецінення.

Як наслідок, в підлітковому віці відзначається різка девальвація цінності спілкування в сімейному оточенні. У цей період найбільшими авторитетами стають представники референтної групи - друзі, а не батьки. Правила, які

виходять з боку батьків, в цей період зберігають свій вплив на дитину лише з умовою, що вони значущі і за межами сім'ї, в іншому випадку вони викликають реакцію протесту.

Пізнання себе через схожість з іншими відбувається у підлітків при спілкуванні з однолітками. Підлітки мають свої власні норми, установки, унікальні форми поведінки, які утворюють специфічну підліткову субкультуру. Для підлітків дуже значимо почуття приналежності, можливість зайняти своє місце в групі однолітків. Зовні це суперечить бунту проти норм дорослих, але саме в такій ситуації формується самосвідомість [11, 15, 18, 21, 27].

Таким чином, можна сказати, що в підлітковому віці значно знижується авторитет батьків і вчителів, при цьому зростає значимість думки однолітків. Тож не дивно, що в цей період батьки скаржаться на те, що їхня дитина неслухняна, захоплена лише друзями і зовсім не думає про навчання. При цьому спроби батьків налагодити контакт на колишньому рівні ні до чого не приводять, навпаки, часто погіршують ситуацію. Важливо пам'ятати, що підліток навряд чи буде обговорювати з дорослими особистісно значущі речі, але зате з задоволенням поговорить про соціальні явища.

Другим кризовим моментом даного періоду можна виділити кризу, що пов'язана з відділенням від сім'ї і придбанням самостійності.

Ельконін Л.Д. виділяє одну важливу особливість підліткового віку - почуття дорослості. Зовні це виглядає як прагнення до самостійності і незалежності. Підліток прагнути розширити свої права, робити так, як він сам хоче, знає, вміє, що часто провокує батьків на постановку заборон [27].

Але дана ситуація психологічно необхідна, так як саме в подібному протистоянні з дорослими підліток пізнає свої кордони, рубежі своїх фізичних і соціальних можливостей, межі дозволеного. Через подібну боротьбу за незалежність він задовольняє потребу в самопізнанні та самоствердженні і вчиться діяти самостійно.

Важливо, щоб це протистояння відбувалося в екологічних умовах і не досягало крайньої ступеня виразності, так як тут для підлітка важлива не

стільки сама можливість самостійно розпоряджатися собою, скільки визнання оточуючими дорослими цієї можливості. У даному віці діти вважають, що між ними і дорослим немає принципової різниці. Однак не потрібно плутати безпечні умови з потуранням і вседозволеністю. Як вже говорилося вище, підліткам необхідні обмеження для того, щоб пізнати свої кордони. Крім того, ще однією характерною рисою підліткового віку є невідповідність уявлень про свої бажані і реальні можливості. Безкарність в цій ситуації може привести до непоправних наслідків, аж до делінквентної поведінки.

Вельми часто батьки, які вже пройшли період становлення і самоствердження в житті, але, маючи в своєму життєвому досвіді помилки і труднощі, намагаються захистити від них своїх дітей. Забуваючи при цьому, що людина не може навчатися тільки на позитивному досвіді. Щоб «пізнати, що таке добре і що таке погано» підліток повинен все це пропустити через себе. Роль батьків у цьому процесі полягає в тому, щоб дитина не допускала фатальних і невірних помилок, пом'якшуючи і не допускаючи до крайності процес життєвого пізнання [7, 12, 15, 18, 27].

Отже, для підліткового віку характерні такі особливості

- 1) активне статеве дозрівання;
- 2) нерівномірність фізіологічного розвитку, що може призводити до частих і необґрунтованих змінах настрою, емоційної лабільності;
- 3) зміна соціальної ситуації розвитку;
- 4) зміна провідної діяльності. Навчальна діяльність витісняється, починає переважати інтимно-особистісне спілкування з однолітками;
- 5) відбувається розкриття і утвердження свого «Я».
- 6) пізнання себе через протиставлення світу дорослих і через почуття приналежності до світу однолітків. Це допомагає підлітку знайти власні цінності і норми, сформувати своє уявлення про навколишній світ;
- 7) Поява «почуття дорослості», бажання підлітка визнання своєї «дорослості». У цьому віці підлітки прагнуть звільнитися від емоційної залежності від батьків.

Це далеко не всі зміни, що відбуваються в цей період. Але саме вони, в першу чергу і найбільш яскраво, позначаються на взаєминах «батько-дитина».

1.2 Значення самооцінки в структурі особистості

Розвиток особистості як системи пояснюється тим, що людина взаємодіючи із собі подібними змінює зовнішній світ, через це змінюючись сама.

Результати численних досліджень підліткового періоду, представлених як вітчизняної, так і зарубіжної літературою, показують помітне зниження впливу батьків і підвищення впливу однолітків як референтної групи на самооцінку підлітків.

Специфічним новоутворенням підліткового віку є здатність до рефлексії батьківської думки і подальшої відбудови від неї, до вироблення власної позиції по відношенню до батьківської оцінки. Сенс цієї відбудови полягає в тому, що батьківська точка зору починає сприйматися лише як деяка можлива точка зору на «себе» [12, 13, 14].

Однак при всьому цьому не можна сказати, що у підлітків відбувається відчуження від батьків. На питання, де вони відчують найбільшу захищеність, відповідь "в сім'ї" зустрічається майже так само часто, як і відповідь "серед друзів".

Спираючись на висновки досліджень Розенберга, Куперсмита і Бахмана, спрямованих на встановлення залежності між формуванням Я-кон-цепції і взаємодією всередині сім'ї, Гекас досліджував ступінь впливу, контролю та підтримки з боку батьків на самооцінку підлітків. І в результаті дослідник зробив висновок, що обидва ці чинники, як загальний вираз зацікавленості батьків в дитині, позитивно впливають на її самооцінку. Дане припущення повністю підтверджується і практикою.

Інші дослідження виявили, що підтримка сім'ї і прийняття дитини та її прагнень батьками в найбільшій мірою впливають на рівень його загальної самооцінки, а шкільні успіхи і деякі чинники, пов'язані з вчителями

(наприклад, когнітивно-емоційне прийняття вчителем підлітка), значимі лише для самооцінки здібностей [12, 13, 14].

У дослідженнях також відзначається, що тепле, уважне ставлення батьків є основною умовою формування і подальшого підкріплення позитивної самооцінки підлітків. Жорстке, негативне ставлення батьків має зворотну дію: такі діти, як правило, сфокусовані на невдачах, вони бояться ризикувати, уникають участі в змаганнях, крім того, їм притаманні такі риси характеру, як агресія і грубість, а також високий рівень тривожності.

Крім безпосереднього впливу батьківської оцінки та їх емоційного ставлення до дитини, велике значення на формування самоствавлення має стиль спілкування в сім'ї.

Так, два виділені види стилю спілкування, "симетричний" і "асиметричний", різним чином впливають на самооцінку підлітків.

Симетричний стиль передбачає спілкування членів сім'ї, засноване на партнерських засадах. Таке спілкування сприяє формуванню у дитини системи власних критеріїв самооцінювання, оскільки самоповага підлітка підтримується не тільки шанобливим ставленням батьків, але також оцінкою ефективності його діяльності. Надалі це є фактором, що сприяє емансипації самооцінки підлітка.

Асиметричний же стиль спілкування в сім'ї передбачає обмеження участі дитини в підготовці і прийнятті рішень, що веде в подальшому до формування у нього несприятливого самоствавлення і образу Я.

Таким чином, розглядаючи процес формування самосвідомості та самооцінки як результат засвоєння молодого людиною певного життєвого досвіду, ми бачимо, що вплив сім'ї та батьківського ставлення на формування самооцінки підлітків має не меншу значимість, ніж в більш молодших вікових групах. При цьому необхідно зазначити, що формування самоствавлення підлітка визначається не стільки реальною батьківською оцінкою і ставленням, скільки тим, як підліток суб'єктивно відображає і переживає батьківське ставлення і своє місце в сім'ї.

Дослідження в цій області підтверджують вплив особливостей самооцінки підлітка на його соціально-психологічний статус у класі: чим критичніше до себе підліток і чим вище його самооцінка, тим вище його позитивний соціометричний статус. І далі, чим вище самооцінка і чим вище рівень домагань, тим нижче позитивний соціометричний статус або вище негативний статус, в залежності від поведінкових особливостей людини, що проявляються по відношенню до групи: схильні до раціонального конформізму потрапляють в групу "знехтуваних", схильні до нонконформізму потрапляють в групу "відторгнутих".

Причину подібної залежності деякі автори знаходять у зростанні критичності підлітків до себе. При цьому вони вказують на те, що неправильне розуміння підлітком свого становища в колективі нерідко є однією з головних причин виникнення конфліктних ситуацій [12, 13, 14, 18].

Відхилення в адекватності усвідомлення підлітком свого становища в колективі, як в сторону переоцінки, так і в бік недооцінки, може привести до небажаних результатів. Якщо, наприклад, учень переоцінює своє становище, то він, як правило, негативно ставиться до товаришів, проявляючи зневагу, недооцінка ж призводить до виникнення невпевненості, відчуженості у підлітка.

В.В. Столін пише, що в процесі життя в організмі формується якась стабільна психічна система-образ самого себе (схема тіла), яка дозволяє йому ефективніше й адекватніше діяти. Очевидно, що діє, не як така схема тіла, а організм, що відбивається в ній. Так само можна говорити і щодо людини, чия сутність криється в їх громадських, а не біологічних взаєминах. Індивід діє, і, таким чином, він неминуче пізнає себе так само, як своє оточення. Це стає можливим і людським в тій мірі в якій у людини формується адекватне її соціальному і діяльнісному способу життя уявлення про самого себе [18].

У даний час не знаходиться достатньо вагомих аргументів щоб спростувати той факт, що особистість здатна відбивати саму себе і усвідомлювати саму себе. І більш того, мати стабільну і складно структуровану систему уявлень і оцінок себе за різними критеріями. Зазначена

проблема ховається за різними назвами, мабуть, одного і того ж предмета дослідження: «Я-концепція», «Я- образ», просто «Я», самість, самосвідомість і його продукти та інше.

Самосвідомість, як і свідомість, будучи особливою формою останнього, характеризується здатністю відображати. Однак якщо свідомість відображає зовнішній об'єктивний світ, то самосвідомість націлена на саму особистість, її внутрішній світ. Тут особистість є і суб'єктом і об'єктом пізнання. Самосвідомість являє собою процес, за допомогою якого людина пізнає себе, але також він характеризується особливим продуктом - Я-концепцією [14, 18].

Це поділ процесу і продукту в психологічній науці було запропоновано У. Джемсом у вигляді пізнання пізнаваного «Я» або в авторському розумінні - «чистого Я» «емпіричного Я». Пізнає, при цьому, не саме свідомість і самосвідомість, а людина, що володіє ними, при тому використовуючи власну систему внутрішніх засобів: уявлень, образів, понять. Серед останніх особливу роль має уявлення людини про себе, про свої власні таланти, рисах, бажаннях. Будучи продуктом самосвідомості, бачення себе в той же час є і його обов'язковою умовою, невід'ємною ланкою всього процесу самопізнання.

Р. Бернс визначає «Я концепцію» як систему уявлень людини про себе, пов'язану з їх оцінкою.

Фундаментальне поняття теорії К. Роджерса - «Я-концепція», або «самість», яка визначається як гештальт, що включає сприйняття себе самого і своїх відносин з іншими. Я-концепція включає в себе як сприйняття реального «Я» і «Я-ідеальне», іншими словами, бажане «Я».

І хоча Я індивіда регулярно змінюється під впливом набуття досвіду, воно завжди залишається відносно постійним, зберігаючи якості цілісного гештальта.

Сам К. Роджерс визначав «Я-концепцію» наступним чином: «Я-концепція- складається з уявлень про власні якості і таланти людини, уявлень про можливості її відносин з іншими індивідами і зовнішнім світом, її цінності, що пов'язані з об'єктами і діями, і понять про цілі і мотиви, які можуть мати позитивні або негативні забарвлення. Іншими словами, це - багатогранна

система, яка існує в свідомості людини як якась самостійна канва, і включає в себе власне Я, і відносини, в які воно може вступати, а крім того, позитивні і негативні цінності, пов'язані з «Я» в різні часові періоди - в сьогоденні, минулому, і майбутньому».

Виділення описової та оціночної складових дозволяє Р. Бернсу розглядати «Я концепцію» як властиву кожному індивіду набір установок, спрямованих на самого себе. У цьому наборі панують три елементи:

Перше - це «Образ Я» - уявлення людини про саму себе;

Друге - це самооцінка тобто емоційна оцінка цього уявлення, що характеризується різною інтенсивністю, так як різні риси «Образа Я» викликають емоції різної сили і спрямованості, пов'язані з їх прийняттям або осудом;

Третє - можлива поведінкова реакція, тобто будь-які конкретні дії, які провокуються «образом Я» і самооцінкою.

Також, на думку Р. Бернса, існує як мінімум 3 основні модальності самоустановок:

1) Реальне Я - самоустановки, пов'язані з тим, як людина сприймає свої актуальні можливості, роль, свій актуальний статус, тобто з його розумінням про те, який він в реальності;

2) Дзеркальне (соціальне) Я - самоустановки, пов'язані з уявленнями людини про те, як його сприймають інші;

3) Ідеальне Я - самоустановки, пов'язані з уявленнями людини про те, яким він хотів би стати.

Р. Бернс в кожній з модальностей розрізняє кілька моментів: фізичне Я, соціальне Я, розумове Я, емоційне Я [14].

Я-концепція - це не тільки опис рис своєї особистості, але і вся сукупність їх оціночних характеристик і пов'язаних з ним переживань. Навіть емоційно незначущі характеристики власної особистості як правило, містять у собі неусвідомлювану оцінку.

Самооцінку можливо уявити як забарвлене емоційне ставлення до себе в різних ситуаціях і різних видах діяльності. У. Джеймс зазначав, що

самооцінка людини залежить від того, ким би він хотів стати, яке становище хотів би займати світі; це, як раз, служить відправною точкою в оцінці людиною власних успіхів і невдач. Тому низька самооцінка веде до неприйняття себе, самозаперечення, негативному відношенню до своєї особистості.

Б.В. Зейгарник, присвятила багато часу роботі з особистістю, в тому числі і психічно хворих, вказує, що Е.А. Серебрякова вивчала роль успішності виконуваної роботи у формуванні самооцінки і впевненості в собі. Коли Ф. Хоппе в своїй роботі гранично абстрагувався від об'єктивних життєвих умов, то Серебрякова Е.А. прагнула домогтися максимально можливого зближення з ними. В результаті свого дослідження Серебрякова Е.А. встановила ряд видів самооцінки:

- 1) стійку адекватну самооцінку,
- 2) неадекватну знижену самооцінку,
- 3) неадекватну підвищену самооцінку,
- 4) нестійку самооцінку.

К. Роджерс в загальному ставленні до себе розрізняє: самооцінку (відношення до себе як носію певних властивостей і талантів) і самоприяття (прийняття себе цілком, незалежно від своїх властивостей і талантів). Процес формування цих сторін ставлення до себе суттєво відрізняється. Якщо самооцінка по конкретній якості ґрунтується перш за все на порівнянні своїх досягнень з досягненнями інших, то поняття самоприяття перегукується з поняттям самоствавлення.

У концепції про особистісний сенс «Я» В.В. Столін пропонує цікаву модель будови самоствавлення. У його розумінні самоствавлення можна розуміти як лежить на поверхні свідомості представленість або безпосередньо-феноменологічний вираз особистісного сенсу "Я- для самого індивіда. При тому що специфіка переживання поняття "Я- похідна від реального існування індивіда, його реальної позиції в суспільстві [18]. Відповідно до його концепції макроструктурою самоствавлення можна вважати емоційні складові або

вимірювання, що утворюють емоційний простір, де відбуваються відповідні дії-установки: самоповага, самосимпатія, близькість до себе (самоінтерес).

С.Р. Пантілеев також аналізує категорії самооцінки і самоставлення:

1) Самовідношення - це особистісне утворення, а тому його будова і зміст може бути встановлено тільки в контексті реальних життєвих відносин індивіда, «соціальних ситуацій його розвитку» [8]. і його діяльності, за якими стоять мотиви, обумовлені самореалізацією суб'єкта як особистості;

2) Кожна конкретна суспільна ситуація розвитку визначає ієрархію провідних діяльностей і відповідно їм основних мотивів і цінностей, по відношенню до яких людина осмислює власне «Я», наділяючи його особистісним змістом;

3) Самооцінки в першу чергу взаємопов'язані з емоціями, що сигналізують про те, чи допомагають ті чи інші особливості людини успішності або можливої успішної реалізації бажань і мотивів, спонукає мотивами-стимулами.

Таким чином, самоотношение як вираз поняття «Я» включає в себе 2 підсистеми: систему самооцінок і систему емоційно-ціннісних відносин. Причому, перша, за якою стоять мотиви-стимули, більш схильна до захисних механізмів психіки.

У цьому приховано міститься суттєва особливість самооцінки: вона відкривається її носію в формі переживань, що включають сумнів, необхідність вирішувати протиріччя власної особистості, коливання емоційного фону від радості до горя, і звичайно спроби забезпечити емоційно стійкий фон власної особистості.

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що самооцінка, ставлячись до ядра особистості, разом з тим є важливим регулятором поведінки. Від неї залежать відносини людини з оточуючими, його критичність до себе, вимогливість, ставлення до успіхів і невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і послідовний розвиток його особистості.

1.3 Прихильність як психологічний феномен

Прихильність - це глобальна конструкція, що містить у собі сукупність феноменів в соціальному розвитку дитини. Зміст цього поняття зводиться до того, що часом називають «першими відносинами любові»: до тісного емоційного зв'язку, що формується між дитиною та її батьками. Прихильність - це глобальний конструкт, що містить в собі безліч явищ в соціальному розвитку дитини. Суть даного поняття зводиться до того, що періодично називають «першими відносинами любові»: до тісного емоційного зв'язку, що складається між дитиною і батьками. У даному контексті дослідника, перш за все, цікавить, як формується такий зв'язок, і від яких чинників залежить її інтенсивність і стійкість. Тому дане питання є одним з першорядних в психології розвитку.

З позиції наукової методології, вивчення прихильності ставить перед психологом ряд складних питань. Основне питання пов'язане з оцінкою поведінки, яке, по суті, є індикатором феномена прихильності. Прихильність, як і «поняття про об'єкт», «зона найближчого розвитку» або будь-яка інша психологічна конструкція, що вивчається психологією розвитку, що не аморфна поведінкова даність - а структура високого рівня, про яку слід судити по різних поведінкових реакцій [7].

Останні 30 років відбувається постійне розширення діапазону реакцій, що враховуються при оцінці уподобань. У перших системних дослідженнях цієї конструкції основна увага приділялася дистресу при розлуці - тобто негативної реакції дитини при розлуці з об'єктом прихильності. Наприклад, плач немовляти, коли мати виходить з кімнати або залишає його одного в ліжечку?

Дистрес при розлуці інтуїтивно сприймається як прояв прив'язаності; від дитини, що сформувала емоційний зв'язок з об'єктом прихильності, очікується опір, на відміну від немовляти, яке не сформував прихильності. Також, дистрес при розлуці проходить в своєму розвитку деякі етапи, які можливо очікувати

від прояву прихильності; на початку життя він відсутній, але з'являється нерідко в досить інтенсивної формі, у другому півріччі життя.

У сучасних роботах зберігається інтерес до дистресу при розлучці як до одного з істотних параметрів, однак при оцінці прихильності до нього слід додати також ряд поведінкових проявів. До них можна віднести позитивні способи прояви дитиною своєї прихильності до матері. Посміхається або ні дитина в її присутності матері частіше, ніж в присутності інших членів сім'ї?

Така диференційована чуйність не відноситься до прихильності в цілому, однак, зазвичай розглядається як один з етапів розвитку гармонійної прихильності. Чи відчуває дитина себе краще в присутності матері, легше їй зважитися на що-небудь, досліджувати щось нове для нього, взаємодіяти зі сторонніми людьми?

Харлоу [10], який вивчав дитинчат мавп зазначив здатність використовувати мати як дуже надійну опору. Чи виявляється посмішка у малюка, в той момент, коли мати входить в кімнату, відзначається у нього поведінку знайти контакт? В цілому, створюється враження, що дитина задоволена присутністю матері і поводить себе так, щоб або утримати її поруч з собою, якщо вона вже прийшла, або повернути її, якщо вона йде? Вид, який приймає поведінкою прихильності, багато в чому залежить від ситуації, ступеня розвитку дитини та її особистісних особливостей, разом з тим, всі види поведінки прихильності єдині, вони характеризуються задоволенням і впевненістю в присутності об'єкта прихильності [7, 10].

Вибір для дослідження різних поведінкових проявів прихильності - є окремим етапом процесу дослідження. Інший істотний етап - вибір способу добування інформації про конкретних поведінкових проявах. Як дізнатися, пручається малюк ситуації розлучення з матір'ю, реагує він більш позитивно на близьких людей, чи використовує мати як надійний захист і робить що-небудь, що може свідчити про наявність прихильності? Відповідь на це питання полягає в тому, що існує кілька напрямків дослідження даної проблеми.

Вивченню прихильності поклала початок теорія Фрейда про кохання.

Але в подальшому засновником теорії прихильності прийнято вважати Джона Боулбі [7]., який присвятив прихильності різноманітні дослідження. Він охарактеризував прихильність як «стійку психологічний зв'язок між людьми». Поряд з цим він вказував на те, що прихильність мала важливе значення для процесу еволюції. Через неї людина змогла вижити в умовах агресивного середовища. За Дж. Боулбі [7] «Схильність утворювати сильні емоційні зв'язки з іншими є основний елемент людської природи».

Далі, він виділяв чотири основні характеристики властивих для явища прихильності:

1) бажання якомога частіше бути поруч з людьми, до яких людина прив'язана;

2) прагнення до об'єкта прихильності в пошуках комфорту і безпеки, а також перед обличчям страху або загрози;

3) прихильність по суті це основа безпеки, завдяки чому дитина може приступити до вивчення навколишнього світу;

4) прояв емоційно-негативних переживань при зникненні об'єкта прихильності.

Так само Боулбі [7]. зробив три ключових затвердження ключовими для розуміння теорії прихильності:

По-перше, він припустив, що коли діти виховуються з упевненістю, що їх мати, або опікун буде доступний для них, то тоді вони менш схильні відчувати негативні переживання, в порівнянні з дітьми, які виростили в протилежних умовах.

По-друге, він відзначав, що така впевненість складається під час критичного періоду розвитку, і що надії, які формуються в цей час, нерідко, залишаються незмінними протягом всього подальшого життя людини.

По-третє, він припустив, що ці надії пов'язані з реальним досвідом. Інакше можна сказати, що діти очікують того, що їхні дорослі батьки відповідатимуть на їхні потреби як раз тому, що, на їх досвід, вони відповідали так раніше.

У США Ейнсворт М. був поставлений експеримент з 741 різними сім'ями, кожна з них досліджувалася 18 раз по 4 години. В процесі вивчень проводились спостереження в системі мати-дитя різні стилі поведінки дитини і матері. Експеримент полягав у спостереженні за поведінкою дитини, коли мати короткочасно була відсутня в лабораторії і при її поверненні. Всі діти вели себе по-різному. При поверненні матері поведінку дітей можна було б віднести до трьох груп. Таким чином, вдалося лабораторно встановити і виділити типи порушення прив'язаності.

1. Деякі немовлята шукали близькості і розради. Їх матері були дуже чуйні. У них формувалося почуття безпеки (захищає) прихильності.

У наступних трьох випадках у дітей описані три види небезпечною (ненадійної) прихильності.

2. Унікаюча, байдужа. Діти відверталися від матері, коли вона поверталася.

3. Амбівалентна, емоційно насичена. Дитина прагне до матері, але потім йде від неї. В інтерв'ю про первинну прихильності описує 5 прикметників про матір, але не може підібрати під питання з п'ятьма прикметниками конкретні випадки.

Деякий час по тому, був виділений ще один тип прихильності.

4. Дезорганізована. Матері в цьому випадку страждали від депресії, або у випадках жорстокого поводження, а також в шизоїдні сім'ях. Діти з такою прихильністю вели себе дуже по - різному. Часто їм був властивий дитячий аутизм.

На поведінку дитини, як відзначають дослідники Ейнсворт та інші, впливають такі чинники: настрою в даний момент і то, як пройшла попередня сепарація з матір'ю. Але в основному сформована раніше прихильність відображає стиль взаємин дитини з матір'ю. Розглянемо, що ж за стиль дитячо-батьківської взаємодії представляє кожен тип прихильності. У разі надійної прихильності, дитина відчуває, що мати поруч, вона обов'язково прийде і нічого з ним не станеться. У разі унікаючої прихильності, діти чекали, але їм було байдуже прийде мати чи ні. У разі амбівалентної прихильності діти

давали змішані реакції. Всі ці розглянуті вище випадки представляють різні типи дитячо-батьківської взаємодії, які закріплюються і стають частиною особистості.

Надалі за Дж. Боулбі феноменом прихильності було присвячено велику кількість публікацій. Перш за все, тут цікаво виділення класифікації стилів прихильності. Основні характеристики провідних стилів:

Надійний стиль

Діти з цим стилем прихильності часто сильно засмучуються, якщо їх залишають дорослі, і раді, коли вони повертаються. Батьки дітей з таким стилем прихильності, часто, проводять більше часу зі своїми дітьми. Також вони більш оперативно реагують на потреби своїх чад, ніж батьки малюків з унікаючим стилем. Коли діти налякані, вони нерідко шукають захисту і розради у дорослих. Незважаючи на те, що вони можуть втішитися в присутності інших людей, такі діти очевидно воліють батьків стороннім людям. Дослідження показують, що діти з даним стилем менш руйнівні і агресивні, проявляють велику зрілість, ніж діти з тривожно-амбівалентним або унікає стилем прихильності.

Хоча даний стиль - явище нормальне і очікуване, процес його освіти, як відзначають Хейзен і шейв, відбувається не завжди рівно. Вчені встановили великий ряд різних факторів, наявність або відсутність яких може сприяти розвитку надійної прихильності, наприклад, - чуйність матері на потреби своєї дитини протягом першого року життя. Матері, які відповідають з затримкою або заважають діяльності дитини, як правило, виховують менш допитливих дітей, частіше плачуть і тривожні. У матерів, які постійно відкидають або ігнорують потреби своїх дітей, останні згодом намагаються уникати контакту [4, 7].

Дорослі з даним стилем прихильності мають довірчі і тривалі відносини. Властивістю таких людей є висока самооцінка, задоволення від близьких відносин, прагнення до соціальної підтримки і здатність ділитися почуттями з іншими членами суспільства. В одній роботі вчені встановили, що жінки з

надійним стилем прихильності частіше добре налаштовані щодо своїх романтичних відносин, в порівнянні з іншими.

У класичній праці Хейз і шейв 57% респондентів відзначили свій стиль як надійний, в той час як 25% визначили його як унікаючий, а 18% - тривожно-амбівалентним. Про ці типи буде вказано нижче.

Тривожно-амбівалентний стиль

За даними Кессіді і Берлін [4]., тривожно-амбівалентна прихильність зустрічається відносно рідко, тільки від 7% до 15% дітей в США, проявляють даний стиль прихильності. Автори також встановили, що тривожно-амбівалентна обумовлена недоступністю матері. Коли такі діти стають старше, педагоги відзначають за ними надмірну залежність і прихильність.

Діти з даним стилем надзвичайно підозрілі щодо сторонніх людей. Вони страждають при розлуці з батьками, однак повернення батьків їм мало допомагає. Іноді дитина може пасивно відштовхувати батька, відмовлятися від турботи, або відкрито проявляти агресію по відношенню до батька.

Дорослі з даним стилем часто неохоче погоджуються з людьми і постійно турбуються, що їх партнер не відповість взаємністю їх почуття. Це, зрозуміло, призводить до частих розривів - як правило, тому, що з'являється холод у відносинах. Такі люди особливо страждають після розриву відносин. Кессіді і Берлін описали хворобливу модель поведінки (1994): дорослі з амбівалентне прихильність сприймають малюків як джерело спокою і безпеки.

Унікаючий стиль

Діти з даним стилем прихильності хочуть уникати контролю батьків і вихователів. Це уникнення нерідко особливо помітно після періоду розлучення. Вони не здатні відмовитися від уваги батьків, але в той же час не бажають турботи або контакту.

У зрілому віці вони, найчастіше, не справляються з інтимними і близькими стосунками. Ці люди не реагують емоційно на зв'язок і не засмучуються, коли вони закінчуються. Вони нерідко уникають близькості шляхом відмовки (наприклад, зайнятості) або можуть фантазії про інших під час сексуального акту. Ученими також встановлено, що дорослі з даним

стилем прихильності більш схильні до випадкового сексу; не можуть підтримати партнерів в складних ситуаціях, розділити з ними переживання, думки і емоції.

Дезорганізований стиль

Діти з даним стилем прихильності відрізняються відсутністю чіткої моделі поведінки. Їх дії і реакції на поведінку вихователів часто просто непередбачувані - наприклад, як уникнення контакту, так і вчиненні опір. Такі діти часто збентежені присутністю дорослого або насторожені в його присутності.

Мейн і Соломон висловили припущення, що фактором, який визначає формування даного стилю прихильності може бути непослідовність з боку батьків. Пізніше Мейн і Гессе підтвердили, що виною тому батьки, своєю поведінкою одночасно лякають дитину і викликають в дитині впевненість: коли дитина відчуває турботу і загрозу з боку батьків одночасно, вона плутається [5].

Пам'ятаючи про те, що прихильність формується і виявляється протягом всього життєвого періоду, тому перед тим як шукати провину своїх батьків в проблемах з інтимними стосунками, слід зрозуміти, що прихильності, сформовані в дитинстві, не завжди ідентичні тим, що проявляються згодом. Після закінчення часу велике значення починає мати проміжний досвід. Діти з тривожно-амбівалентний або уникає стилем прихильності згодом можуть демонструвати надійний стиль, і навпаки. Темперамент також може впливати на стиль прихильності.

У своїй роботі Хейзен і Шейвер виявили, що розлучення батьків, є істотним факторів, що впливає на дорослі стилі прихильності. Оскільки мають значення не тільки відносини дітей з батьками, але і взаємини батьків.

Дослідники також встановили, взаємини між стилями прихильності і особливостями інтимних відносин в дорослому віці. Люди з надійним стилем, зазвичай, вважають, що любов вічна. Дорослі з тривожно-амбівалентним стилем нерідко закохуються, а з уникаючим - вважають любов рідкістю і тимчасовим явищем.

Таким чином, не можна сказати, що стилі прихильності в дитячому віці ідентичні дорослим стилям інтимних відносин, але роботи вчених показали, що вони вказують на ймовірну модель поведінки в майбутньому.

Теорія прихильності є одним з найпопулярніших напрямків дослідження близьких взаємин в сучасній американській і європейській науковій спільноті. Вона викликає все більший інтерес вітчизняних дослідників, виступаючи в якості предмета дослідження і пояснювального принципу для розуміння значущих міжособистісних відносин на різних стадіях онтогенезу [7, 12, 21]. Однією з актуальних завдань для дослідників прихильності продовжує залишатися розробка валідного і надійного інструментарію, а також адаптація відомих зарубіжних.

Розроблена Джоном Боулбі [7] в 1960-х теорія прихильності спочатку описувала особливості відносин, що виникають в рамках взаємин матері (або особи, що її замінює) та дитини на першому-другому роках життя [4]. Згідно Дж. Боулбі, під прихильністю розуміється міцний емоційний зв'язок, що встановлюється між матір'ю і немовлям в процесі її турботи про нього, що дозволяє дитині відчувати себе в безпеці. На думку Дж. Боулбі [4], система поведінки прихильності розвивається у людини і тварини в процесі еволюції для того, щоб забезпечити виживання дитини: тримаючись ближче до свого опікуна, він уникає небезпек навколишнього середовища. Активне функціонування системи закладається в стосунках мати-дитина: немовля подає сигнали, наприклад, плач, на які мати більш-менш часто відповідає, що відповідно впливає на поведінку немовляти і т.д. У тому випадку, коли система функціонує оптимально, немовля виробляє надійну симпатію до матері, при якій вона сприймається як надійне джерело захисту і безпеки. Відносини надійної прихильності дитини до матері характеризуються впевненим дослідженням їм навколишнього середовища в звичайних умовах і пошуком близькості і комфорту у матері в умовах загрози. Мати служить для немовляти надійною базою для дослідження і безпечним притулком. Крім надійної прихильності широко вивчалися два стилі ненадійної прихильності,

виділені М. Ейнсворт емпіричним шляхом: унікаючий і тривожно-амбівалентний [18].

Пізніше М. Мейн був виділений найбільш несприятливий - дезорганізований стиль прихильності [6]. Велика кількість досліджень [7] показали, що якість прихильності до матері у віці немовляти багато в чому визначає особливості розвитку особистості на наступних етапах онтогенезу. Сьогодні вивчення дитячо-батьківських відносин у контексті теорії прихильності Дж. Боулбі і М. Ейнсворт дозволяє вирішувати широке коло теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з розумінням закономірностей і механізмів дитячого розвитку, профілактикою і корекцією порушень у розвитку особистості дитини. У 1980-х, завдяки роботам С. Хейзан і Ф. Шейвера, дослідження прихильності поширилися на сферу близьких взаємин дорослих людей.

Зокрема, було доведено, що подібні емоційні зв'язки формуються також і в процесі близьких взаємин між дорослими людьми і мають ті ж особливості, що і прихильність дитини до матері. При цьому емоційний зв'язок двох дорослих людей, на відміну від прихильності немовляти до матері, носить симетричний характер: обидва дорослих є джерелом почуття безпеки і комфорту друг для друга. У дорослих емпіричним шляхом були виявлені стилі прихильності, подібні до виділених у немовлят надійним, тривожно-амбівалентним і унікаючими стилями [7]. Згодом дослідники прийшли до висновку про те, що конструкт прихильності більш коректно розглядати у вигляді двофакторної моделі, де стилі прихильності утворюються поєднанням третьому ступені занепокоєння з приводу відносин прихильності і ступеня уникнення відносин прихильності [23]. Занепокоєння пов'язане зі страхом бути відкинутим близькою людиною, уникнення - зі ступенем дискомфорту, який людина відчуває від психологічної близькості з ним. Поєднання низьких показників занепокоєння з приводу відносин прихильності і їх уникнення властиво надійному стилю прихильності, поєднання низького занепокоєння і високого. Високе занепокоєння і високе уникнення характеризує унікаючий

стиль, а високе занепокоєння і низьке уникнення - тривожно-заклопотаний (залежний).

Згідно з дослідженнями американських вчених, характеристики прихильності мають зв'язку з різними властивостями особистості. Так, виразність надійного типу прихильності позитивно корелює з позитивним само-ставленням, занепокоєння з приводу відносин прихильності позитивно пов'язано з нейротизмом, а уникнення близьких стосунків зворотньо корелює з доброзичливістю. Обидві змінні негативно взаємопов'язані з екстраверсія, сумлінністю і з відкритістю новому досвіду [36].

У дослідженнях була відзначена зворотний зв'язок переживання самотності і депресії з надійністю прихильності [7]. Рівень переживання самотності у представників надійного і відстороненого стилів прихильності, що характеризуються низькою тривожністю з приводу близьких відносин, нижче в порівнянні з залежним і уникаючим типами. В іншому дослідженні було виявлено кореляційний зв'язок між тривожністю щодо соціальної взаємодії з залежною і зникаючою прихильністю. Надійність прихильності позитивно корелює з задоволеністю життям і з взаємозалежністю. У дослідженні, проведеному с участю корейських і американських студентів, було встановлено негативний кореляційний зв'язок уникнення відносин прихильності і занепокоєння з приводу відносин прихильності з задоволеністю поточними близькими стосунками [7, 8].

У вітчизняній психології дослідження прихильності дорослих є новим напрямком і поки ще не має достатньої кількості адаптованих і валідних методик вивчення цього феномена.

Проведений теоретичний аналіз показав значущість вивчення психологічної прихильності, її впливу на самооцінку молодших підлітків.

Перш за все, це пов'язано з віковим періодом, який характеризується рядом найважливіших новоутворень пов'язаних зі зміною провідної діяльності особистості. Підлітковий вік по суті являє собою період між дитинством і дорослістю, саме тут закладаються багато необхідних для подальшого

благополучного соціального функціонування структури, найважливішою з яких є «Я» -концепція.

Я-концепція являє собою складний особистісний конструкт, по суті, є системою уявлень індивіда про себе. Можна сказати, що це усвідомлювана, рефлексивна частина особистості. У ній приховані уявлення про самого себе, які в деякій мірі усвідомлені і володіють певною стійкістю. Одним з головних компонентів Я-концепції є самооцінка, яка у вітчизняній психології розглядається як значимість, якої індивід наділяє себе в цілому і окремі сторони своєї особистості, діяльності, поведінки. Рівень самооцінки залежить від багатьох факторів. Однак одним з провідних можна виділити характер і якість взаємовідносин із значущими людьми. У підлітковому віці з урахуванням трансформацій особистісних переваг значуще місце в житті крім батьків починають набувати однолітки.

Саме психологічна прив'язаність, що виражається в можливості отримання довірчих, емоційно-інтимних відносин може певним чином відігравати провідну роль на рівень самооцінки підлітка. Для перевірки даного положення звернемося до емпіричного дослідження, представленого у наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 2. ОПИС ВИБІРКИ ТА ПРОЦЕДУРИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Опис вибірки

У дослідженні взяли участь 40 підлітків у вік 11-12 років (20 дівчаток і 20 хлопчиків). Усі випробувані навчаються у ХЗШ I-III ступенів №165 у 7 класі. Відзначимо, що в дослідженні брали участь підлітки, які в більшості виховувалися в повних сім'ях (80% учасників). У 4 підлітків (10%) батьки перебували в розлученні, проте дитина продовжував спілкування з обома батьками. У решти 10% підлітків з групи дослідження роль батька заступав вітчим, що ніяк не порушувало чистоту експерименту.

2.2 Опис методів дослідження

Організація цього дослідження включала в себе кілька етапів: теоретичний, методичний та аналітичний.

На першому етапі, теоретичному, були визначені мета, об'єкт, предмет, завдання для емпіричного дослідження, сформульовано гіпотезу.

Мета роботи: дослідити особливості самооцінки молодших підлітків з різними типами прихильності

Об'єкт дослідження: самооцінка особистості у підлітковому віці.

Предмет дослідження: особливості самооцінки підлітків з різними типами прихильності.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми;
2. Дослідити особливості прихильності до батьків у молодших підлітків;
3. Виявити особливості самооцінки у молодших підлітків;
4. Дослідити гендерні особливості прихильності до батьків та самооцінки у молодших підлітків;
5. Порівняти особливості самооцінки підлітків з різними типами прихильності.

Другий етап, методичний, характеризується підбором методів та методик дослідження, а також підготовкою необхідного інструментарію.

Методи дослідження:

- аналітичний (теоретичний аналіз наукової літератури з теми дослідження).

- емпіричний (психологічне тестування як один з основних психодіагностичних методів практичної психології).

Було використано наступний набір методик:

1) Методика вивчення самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації А.М. Прихожан

Методика є варіант відомої методики Дембо-Рубінштейн, що відрізняється від загальноприйнятих, перш за все, шляхом введення додаткового параметра рівня домагань. А.М. Прихожан в своїй модифікації методу пропонує наступні шкали: здоров'я, розум/здатності, характер, авторитет, вміння багато чого робити своїми руками/вмілі руки, зовнішність, впевненість в собі. Введено також ряд додаткових параметрів для обробки результатів.

Мета методики Дембо-Рубінштейн: вивчити особливості рівня самооцінки та рівня домагань.

Процедура проведення:

Випробуваному пропонується бланк, на якому зображено 7 ліній, висота кожної - 10 см, із зазначенням верхньої, нижньої точок і середини шкали. При цьому верхня і нижня точки відзначаються помітними рисами, середина - ледь помітною точкою.

Шкала має два полюси і середину. Сусана Яківна Рубінштейн рекомендує 4 обов'язкові шкали: «здоров'я», «розум», «характер» і «щастя». По суті, вони відображають чотири основні сегменти людської реальності (Я - концепції, самооцінки), які є у кожної людини.

Яньшин П.В. пропонує додати дві додаткові шкали: «задоволеність собою» і «оптимізм». Всі інші шкали, за П.В. Яньшиним, «витягуються» з відповідей випробуваного в процесі клінічної бесіди. Шкал може бути стільки, скільки вважатиме за потрібне дослідник. Полюса - це цінності: то, що людина декларує як бажане або небажане стан. На верхніх полюсах знаходяться позитивні цінності (до цього випробуваний прагне). Внизу знаходяться

негативні цінності - те, чого людина намагається (або, принаймні, вірить, що намагається) уникнути.

Методика може проводитися як фронтально, так і індивідуально. Час, відведений на заповнення шкали разом з читанням інструкції - десять-дванадцять хвилин.

2) Шкала К. Кернс на визначення надійності прихильності дитини до батьків (The Kerns Security Scale - KSS)

Опитувальник К. Кернс створений з метою діагностики прихильності дитини до матері (значимого дорослого), а також для оцінки того, як діти сприймають надійність своїх взаємин з батьками, наскільки захищеними вони відчують себе в контексті даних взаємин.

Опитувальник призначений для діагностики дітей шкільного віку. Текст опитувальника складається з 15 тверджень, які в свою чергу за змістом можна розділити на 3 блоки:

- Перший блок - ті твердження, які вказують, наскільки чуйними і реально доступними сприймаються батьки. Приклад: чи впевнена дитина, що в потрібний момент може звернутися до батьків і отримати необхідну допомогу;

- Другий блок, в нього входять тільки твердження, спрямовані на оцінку, якою мірою в ситуаціях стресу, неприємностей або прикрощів дитина схильна шукати підтримку у батьків;

- Третій блок - затвердження, спрямовані на оцінку прагнення дитини до відкритого і близького контакту з батьком, бажання поділитися власними потаємними і інтимними почуттями або думками.

Процедура дослідження:

Опитувальник К. Кернс містить 15 парних тверджень, в кожному з яких один з відповідей дитина повинна вибрати як вірний, то є відповідний для нього.

Після першого вибору проводиться уточнення його індивідуального сенсу для дитини: психолог запитує дитини, наскільки точно йому підходить

обраний відповідь - дуже або не цілком, чи завжди він для нього правильний або тільки іноді, в деяких ситуаціях.

Таким чином, від дитини не потрібно прямо відповідати на такі «важкі» і вимагають великій мірі відвертості і саморозкриття питання, як, наприклад, чи довіряє вона своїй матері і в якій мірі, розраховує на допомогу і підтримку чи ні. Проективна форма висловлювання дітей на ці теми має істотні переваги, оскільки фактично усуває можливість відходу від відповіді, а також різко знижує тиск фактора соціальної бажаності.

В цілому процедура носить характер напів стандартизованої бесіди, що допускає висловлювання з боку дитини, і займає в середньому від 10 до 20 хвилин в залежності від індивідуальних особливостей дитини, зокрема схильності до спонтанних коментарів, які зазвичай служать цінним якісним доповненням до кількісних показників методики і обов'язково відзначаються в протоколі.

По кожній із них опитувальника нараховується оцінка від 1 до 4 балів в залежності від того, який ступінь психологічної захищеності і близькості до батьків виявляє дитина. Максимально сприятлива відповідь оцінюється 4 балами, максимально несприятлива - 1 балом, проміжні відповіді - 3 і 2 балами відповідно. Отримані бали підсумовуються, а в якості підсумкового показника для кожної дитини підраховується середнє арифметичне значення, яке можна назвати показником (індексом) ступеня надійності прихильності.

Інтерпретація результатів спирається на розподіл на дві категорії - дітей з надійною (безпечною) і ненадійною прихильністю.

Показники ступеня надійності прихильності по даній вибірці розподілилися таким чином: значення до 3,3 характеризують ненадійну прихильність до матері, а більше 3,3 - безпечну (надійну) прихильність.

Методика має принципове обмеження: вона реалізує кількісний, а не якісний аспект оцінювання прихильності, тобто дозволяє оцінити ступінь її надійності, але не диференціює її типи, тому на основі Шкали К. Кернс можна розмежувати такі різні за своїм психологічним змістом типи ненадійною прихильності дітей - унікаючий, амбівалентний і дезорганізований.

3) Опитувальник прихильності до батьків і однолітків Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA, Armsden, Greenberg, 1991).

Опитувальник створений для оцінки відносин дитини з батьками і відносин з однолітками. Вік застосування методики - підлітковий і юнацький вік. Опитувальник включає в себе 25 пунктів, що характеризують відносини досліджуваного з матір'ю, 25 пунктів, які оцінюють відносини з батьком, і 25 пунктів, що відображають відносини з однолітками. Методика включає в себе три досліджувані шкали:

«Довіра», «спілкування» і «відсторонення».

Перші дві шкали опитувальника дозволяють судити про структуру прихильності підлітків і ступеня їх впевненості в тому, що:

- батьки і однолітки поважають і розуміють весь спектр їх потреб;
- батьки і однолітки можуть бути чутливими і чуйними по відношенню до їх емоційних переживань.

Остання шкала опитувальника - «відчуження» описує досвід переживання підлітками емоційно-негативних почуттів в структурі прихильності до батьків і однокласникам.

Був проведений математико-статистичний аналіз результатів дослідження. Були використані непараметричний U-критерій Манна-Уїтні і кореляційний аналіз Ч. Спірмена.

2.3 Опис процедури дослідження

Проведене дослідження складалося з декількох етапів відповідно до поставленої мети.

На першому етапі був проведений якісно-кількісний аналіз результатів методик на оцінку прихильності (Шкала К. Кернс, опитувальник IPPA).

На другому етапі роботи було проведено порівняльний аналіз між показниками, отриманими за методиками на оцінку психологічної прихильності між хлопчиками і дівчатками. Даний крок дозволив встановити відмінності психологічної прихильності в залежності від гендерного фактора

в підліткової популяції. Для реалізації даного етапу був використаний непараметричний U-критерій Манна-Уїтні.

Третій етап роботи був спрямований на встановлення особливостей самооцінки в досліджуваній групі.

Останній етап роботи - четвертий, був спрямований на встановлення взаємозв'язку між типом психологічної прихильності і особливостями самооцінки молодших підлітків. Для його реалізації був використаний кореляційний аналіз Ч. Спірмена.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ПРИХИЛЬНОСТІ

3.1 Особливості прихильності підлітків до батьків (результати описової статистики)

На першому етапі роботи були проаналізовані дані опитувальника К. Кернс, що дозволило отримати первинні дані про особливості психологічної прихильності до матері у молодших підлітків. Наочно дані представлені на рисунку 3.1.

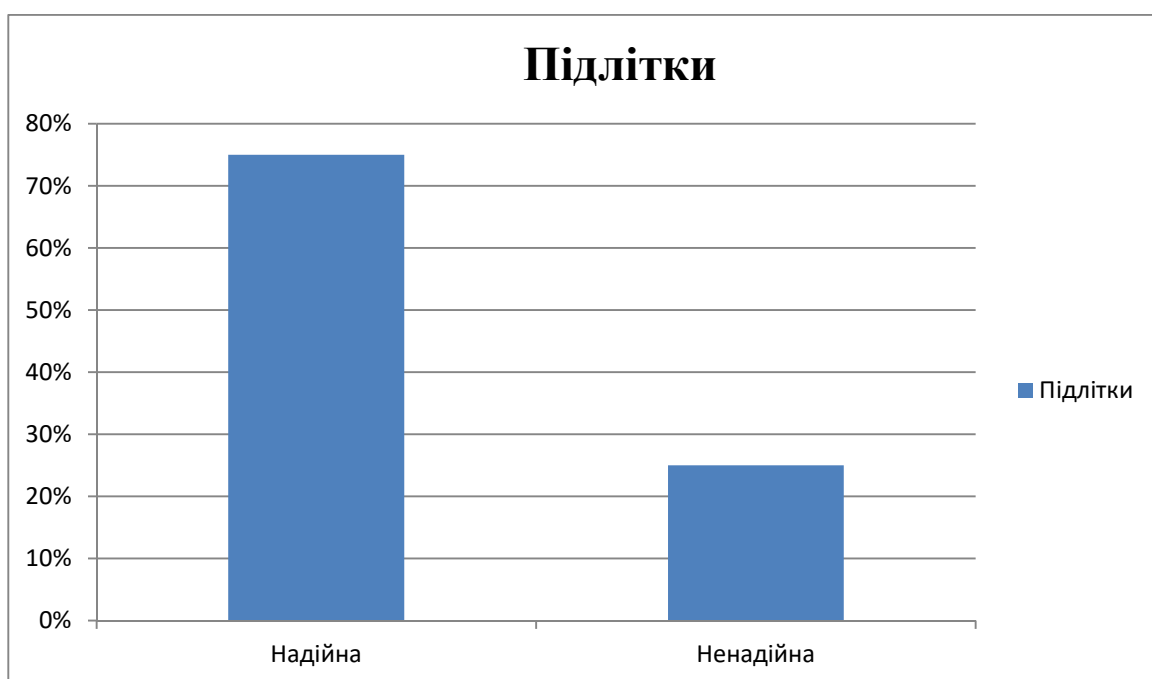

Рис. 3.1 відсотковий розподіл учасників згідно провідним шкалами опитувальника К. Кернс (n = 40)

З представленого рисунка слід зазначити, що у більшості учасників дослідження було встановлено надійну психологічну прив'язаність до матері (75%, 30 осіб). У своїх відповідях підлітки з даними результатом відзначали впевненість в матері, віру в те, що вони можуть звернутися до неї за допомогою в будь-який момент. При цьому мати може надати очікувану підтримку.

Підлітки з подібним видом прихильності характеризуються як відкриті в спілкуванні, сміливі в соціальній взаємодії, схильні до прояву емпатії,

співчуття, співпереживання, готові самі прийти на допомогу в складній ситуації.

При цьому у 25% підлітків з досліджуваної групи була встановлена ненадійна прихильність до матері. При відповідях на питання діти актуалізували недостатню впевненість в батьки, часткове сумнів в можливості надання допомоги з його боку, особливо в критичні моменти. На відміну від дітей з надійним типом прихильності, ці діти характеризуються зворотними особистісними і комунікативними якостями. Так їм найбільш властива замкнутість, вузьке коло соціальних контактів, труднощі побудови інтерперсональних відносин.

Для отримання максимально повних відомостей про особливості прихильності молодших підлітків нами була проведена оцінка гендерних відмінностей в результатах, отриманих за допомогою опитувальника К. Кернс. Результати наочно представлені на рисунку 3.2.

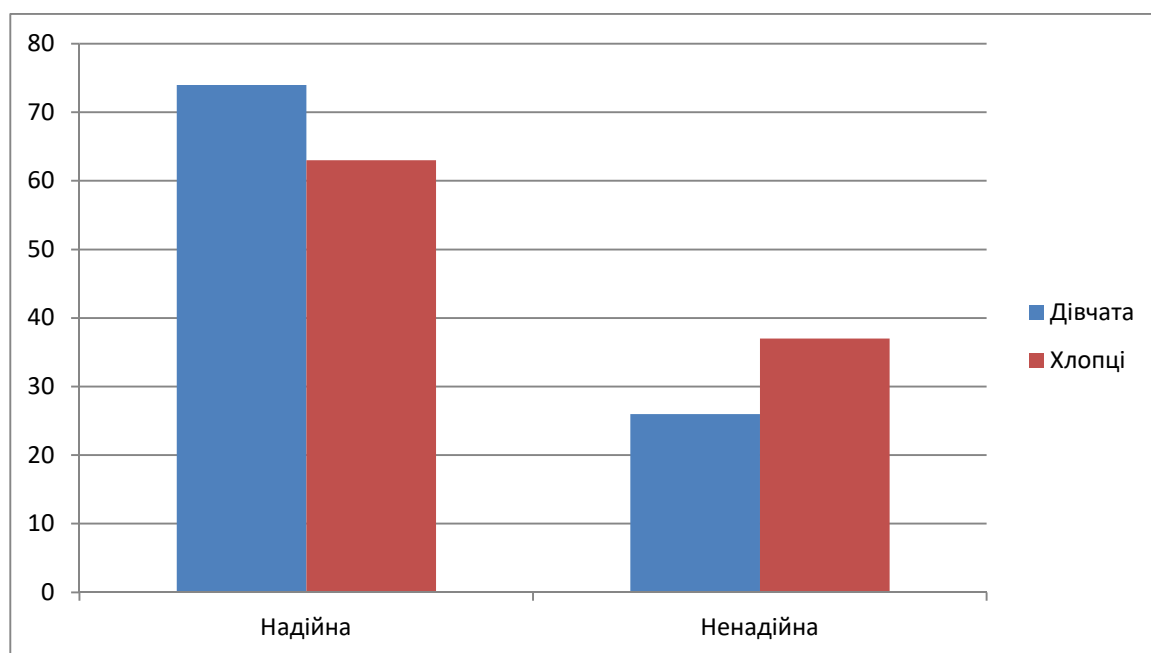

Рис. 3.2 Кількісний розподіл учасників по типу психологічної прихильності з урахуванням гендерних особливостей (n = 40)

У запропонованій діаграмі чітко відзначається незначне розходження в провідному типі психологічної прихильності у хлопчиків і дівчаток. Варто тільки відзначити, що надійна прихильність частіше зустрічалася у дівчаток, ніж у хлопчиків, при цьому саме дівчаткам була менш властива ненадійна психологічна прив'язаність до матері. Первинні дані, отримані за

опитувальником К. Кернсі, дають певне уявлення про особливості прояву психологічної прихильності у підлітків, однак, повною мірою не розкривають її якісних особливостей. Тому для розширення уявлення про досліджуваний феномен результати опитування К. Кернс були доповнені результатами опитувальника IPPA. Використання даного опитувальника в ключі цього дослідження має ряд переваг, так як він дає можливість оцінити не тільки провідні показники прихильності у підлітків, а й розширити коло об'єктів уподобань, що вельми важливо в зв'язку зі специфікою віку, зміною провідної діяльності та соціальної ситуації розвитку.

Так, використовуваний опитувальник оцінює не тільки прихильність підлітка до матері, але і до батька, і до однолітків. Останнє найбільш важливо, так як вже зазначалося вище, саме спілкування з однолітками в даному віці набуває особливої значущості.

Разом з цим оцінка психологічної прихильності до батька сприяє розширенню уявлень про внутрішню сімейну обстановку. Відзначимо, що в дослідженні брали участь підлітки, які в більшості виховувалися в повних сім'ях (80% учасників). У 4 підлітків (10%) батьки перебували в розлученні, проте дитина продовжував спілкування з обома батьками. У решти 10% підлітків з групи дослідження роль батька заступав вітчим, що ніяк не порушувало чистоту експерименту. Результати опитування IPPA представлені в процентному вираженні, з урахуванням гендерних відмінностей в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Відсотковий розподіл учасників згідно домінуючих показників за шкалами опитувальника ІРРА

Об'єкт	Шкала	Дівчата (n=20)		Хлопці (n=20)		Загальна група (n=40)	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
	Довіра	15	75	14	70	29	72,5
Мати	Спілкування	15	75	12	60	27	67,5
	Відсторонення	3	15	4	20	9	20
	Довіра	13	65	10	50	23	57,5
Батько	Спілкування	15	75	9	45	24	60
	Відсторонення	7	35	10	50	17	42,5
	Довіра	11	55	15	75	26	65
Однолітки	Спілкування	12	60	15	75	27	67,5
	Відсторонення	8	40	4	20	12	30

Аналіз запропонованих даних по методиці ІРРА доцільніше розпочати з опису загальногрупових результатів.

При оцінці психологічної прихильності до матері було встановлено, що у переважної більшості учасників відзначається одночасне переважання за шкалами довіри і спілкування, що є індикатором позитивних відносин з батьком. Високі значення за шкалою відсторонення (індекс слабкою прихильності) було діагностовано лише у 20% учасників, що вказує на відсутність тісної прихильності з даними батьком. Цікаво відзначити, що відсторонення по відношенню до матері в групі підлітків спостерігалось значно рідше, ніж до інших осіб. Так, відсторонення по відношенню до однолітків було встановлено у 30%. А відсторонення по відношенню до батька спостерігалось трохи менше ніж у половини учасників. При цьому 60% загальної досліджуваної групи були проти збереження доброзичливих відносин з ним.

Для більш повноцінної інтерпретації даних варто звернутися до середніх значень (М) отриманих за опитувальником. При цьому слід приділити особливу увагу гендерному аспекту, так як тут можна чітко виокремити певні особливості. Середні значення за опитувальником ІРРА представлені в графічному вираженні на рисунках 3 (груповий профіль хлопчиків) і 4 (груповий профіль дівчаток).

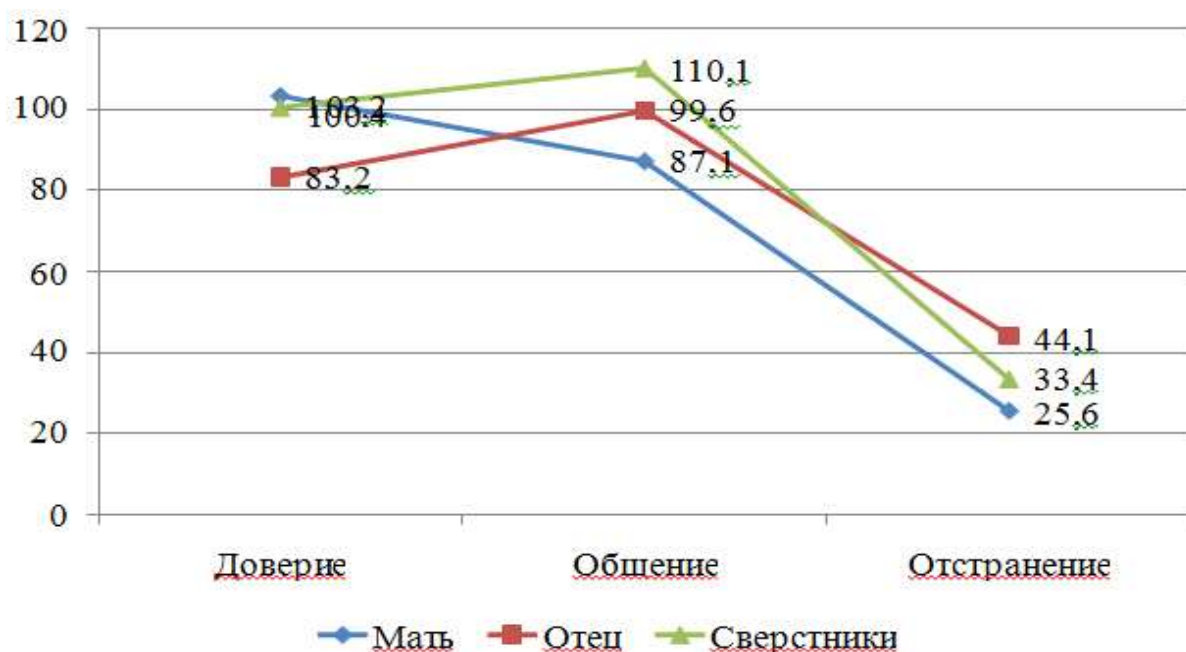

Рис.3.3. Середні значення, отримані за шкалами опитувальника ІРРА у хлопчиків (n = 20)

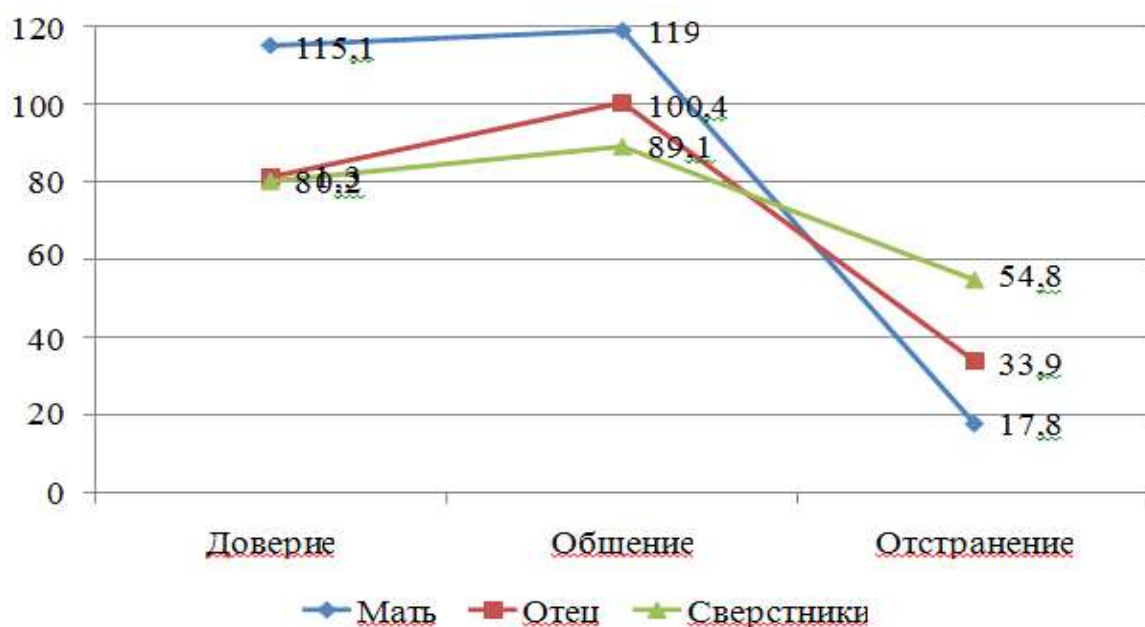

Рис. 3.4. Середні значення, отримані за шкалами опитувальника ІРРА у дівчаток (n = 20)

Зіставивши графічні значення, варто особливо відзначити міжгрупові відмінності за шкалою «Довіра» та «Спілкування». Цікаво відзначити, що у хлопчиків прояв прихильності за цими двома показниками найбільш направлено на однолітків («Довіра» - 102,2 бала, «Спілкування» - 100,1 бала), тоді як у дівчаток психологічна прив'язаність більш орієнтована на матір («Довіра» - 115,1 бал, «Спілкування» - 119 балів). Тобто можна припустити, що в молодшому підлітковому віці хлопчики більш орієнтовані на взаємодію з однолітками, референтна група для них стає головним джерелом підтримки. У дівчаток навпаки велика чутливість звернена на матір. Результати опитування показують, що дівчатка в більшою мірою проявляють чутливість до матері, розглядають її як об'єкт допомоги та поваги, готові ділитися з нею емоційними переживаннями.

При цьому як у хлопчиків, так і у дівчаток були встановлені досить схожі результати при оцінці психологічної прихильності до батька.

Онтогенетичне значення прихильності на різних етапах психічного розвитку і становлення особистості розкрито ще далеко не повністю. Існуючі дослідження постулюють про фундаментальну роль якості прихильності в процесі соціалізації особистості.

Для дорослих описано три стилі ненадійної прихильності: уникаюча, тривожна і амбівалентна. Остання прихильність виникає в результаті втрати або психотравми.

Теорія прихильності і наукові дослідження показали, що характер прихильності може змінюватися. Процес, що змінює цей характер прихильності є процес переживання міжособистісних відносин. Фонагі були проведені цікаві дослідження приматів, які стверджують, що поведінка знаходяться в соціальній ізоляції мавп може поліпшуватися після контакту з мавпами "психотерапевтами" [6, 7].

Автори теорії прихильності стверджують, що на наш психологічний розвиток і функціонування впливають прихильності до осіб, що опікуються нами в ранньому віці. Недостатня або патологічна прихильність в дитинстві обумовлює розвиток форм дезадаптивної прихильності в дорослому житті. Чи

може ненадійна прихильність в ранньому віці служити в подальшому фактором ризику, сприяючих або є причиною розвитку психічного розладу? З цієї точки зору було б цікаво розглянути відносини, що складаються у досліджуваних з точки зору теорії прихильності. Ці відносини між досліджуваними і оточуючими їх людьми можуть мати схожість з відносинами прив'язаності.

Недостатня прихильність в ранньому віці може бути фактором ризику розвитку психічного розладу у дорослого в подальшому, шляхом взаємодії з іншими факторами, що зменшують або збільшують психічну опірність людини, що підвищують або знижують ризик розвитку психічного розладу в зрілому віці. До цього висновку приводить нас розуміння психічного розладу як проблем, що виникли в регулюванні психологічного гомеостазу. На підставі цього можна було б припустити, що досить велика кількість осіб з психічними розладами матиме в анамнезі недостатню або патологічну прихильність. Однак ми повинні припустити, що захворювання розвинеться не у всіх цих людей. Хоча за свідченням висока частота народження досліджуваних з недостатньою або ненадійною прихильністю спостерігається в психіатричних відділеннях. Їх можна віднести до індивідів, чий «внутрішній моделі» не здатні справлятися зі стресогенними факторами і у яких виробилися дезадаптивні форми поведінки у відповідь на зовнішні або внутрішні конфлікти.

Отже, ми розглянули попередні результати, що отримані за допомогою опису сирих балів. Далі розглянемо достовірні результати статистично-математичної обробки даних.

3.2 Особливості прихильності до батьків та самооцінки підлітків з урахуванням гендерного фактору

Для об'єктивного вирішення завдання про особливості прихильності в залежності від гендерного фактора нами було проведено порівняльний статистичний аналіз між показниками опитувальника IPPA між хлопчиками і

дівчатками. Статистичним методом був обраний непараметрический U-критерій Вілкоксона-Манна-Уїтні (Таблиця 3.2).

Таблиця 3.2.

Порівняльний аналіз гендерних відмінностей за методикою ІРРА (U-критерій)

Хлопці			p- level	Дівчата		
Шкали		М		М	Шкали	
Мати	Довіра	103,2	0,31	115,1	Довіра	Мати
	Спілкування	87,1	0,02	119	Спілкування	
	Відсторонення	25,6	0,05	17,8	Відсторонення	
Батько	Довіра	83,2	0,62	81,3	Довіра	Батько
	Спілкування	99,6	0,41	100,4	Спілкування	
	Відсторонення	44,1	0,09	33,9	Відсторонення	
Однолітки	Довіра	100,4	0,17	80,2	Довіра	Однолітки
	Спілкування	110,1	0,01	89,1	Спілкування	
	Відсторонення	33,4	0,01	54,8	Відсторонення	

Примітка: Жирним шрифтом і зірочкою відзначені достовірні зв'язки при $p \leq 0,05$; $n = 40$

Міжгрупові відмінності, отримані в результаті статистичного аналізу, дозволяють судити про те, що у хлопчиків молодшого підліткового віку психологічна прив'язаність в більшій мірі спрямована на однолітків. Дівчаткам даної вікової групи навпаки більше властива прихильність до матері.

Теорія гендерної ідентичності виходить з припущення, що поділ соціуму на жінок і чоловіків вкоренилося з моменту народження, коли визначені статеві відмінності, і відповідно до цього, вибудовується певна програма виховання дитини. Відповідно до теорії соціального навчання все залежить від батьківських моделей, які дитині властиво наслідувати з дитинства. У цей час у дитини відбувається формування певних норм поведінки, відображаючи, таким чином, механізм статевої ідентифікації.

Провівши аналіз особливостей психологічної прихильності звернемося до результатів методики Дембо-Рубінштейн в модифікації Прихожан А.М. представленим в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Кількісний розподіл дітей і середні значення по методиці вивчення самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації А.М. Прихожан n = 40

Загальна група N=40	Рівень домагань	Рівень самооцінки
	Кількість	Кількість
Високий	16	12
Середній	13	15
Низький	11	13
M	78,6	80,3

З наведеної таблиці можна виділити, що рівень самооцінки і рівень домагань в досліджуваній групі мав різну ступінь виразності. У 15 підлітків було встановлено середній рівень самооцінки, у 21 - високий рівень, 13 підлітків мали низький рівень самооцінки. Схожа ситуація спостерігалася і з розподілом в групі учасників згідно рівня їх домагань. У 13 підлітків було встановлено середній рівень домагань, у 16 - високий рівень, 11 підлітків мали низький рівень домагань.

Середня і висока самооцінка засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку. Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може показувати на суттєві викривлення у формуванні особистості - "закритості для досвіду", нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих. Занижена самооцінка свідчить про крайнє неблагополуччя у розвитку особистості. Ці учні складають "групу ризику", їх

мало. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і "захисна поведінка", коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутності здатності і т.п. дозволяє не докладати ніяких зусиль.

Підлітковий вік характеризується відмиранням старого, коли підліток багато втрачає набутого раніше, і народженням нового. У цьому віці змінюється погляд на себе, на суб'єктивну, динамічну позицію зсередини і відбувається більш інтенсивне, ніж в іншому віці, формування самосвідомості та особистості в цілому. Виникнення невпевненості найчастіше припадає саме на цей вік, так як перед підлітком вперше стоїть завдання адекватної побудови образу Я, і від того як він вирішить цю проблему зараз, буде залежати подальший розвиток його особистості. У підлітковому віці головною складовою стають відносини з однолітками. Цим можна пояснити описану далі значимість прихильності до однолітків.

Впевненість в собі дає підлітку можливість сміливо стикатися з усіма проблемами і невизначеностями життя, а також краще долати всі розчарування, злети і падіння. Взаємовідносини, емоції, тиск однолітків, конкуренція і завищені очікування можуть серйозно похитнути у підлітка впевненість в собі. Але позитивна самооцінка допоможе йому домагатися своїх прагнень і цілей в житті. Почуття власної гідності допоможе підлітку налагодити взаємозв'язок і взаємини, стати щасливим і внутрішньо сильною людиною.

Починаючи з раннього дитинства, на формування самооцінки дитини впливає виховання. Низький рівень самооцінки буде негативно впливати на розкриття здібностей індивіда. Висока самооцінка, же може спровокувати підлітка на присвоєння собі тих чи інших достоїнств, реальному житті яких він, може бути, бажав би, але не володіє.

Найчастіше, батьки, мріючи про майбутнє своїх дітей, якими вони хотіли б їх бачити, не отримавши бажане, якщо дитина не виправдала їх очікування, починають дорікати своїх дітей, часом і ляяти, при цьому, багато

батьків, на жаль, не звертають увагу на ті переваги, ті чудові якостей, якими володіють їхні діти, але вони не входять в плани батьків [21].

Щоб не спровокувати розвиток у підлітка не низької самооцінки, слід приймати його таким, яким він є, не треба покладати на нього свої надії і очікування, що б в подальшому не розчаровуватися. Похвала і критика, повинні бути в розумних межах, тобто варто виключити постійну похвалу за все, чого досягає дитина, але і лаяти його за ті чи інші промахи не варто. Надмірні критичні зауваження, провокують замкнутість, дитина менше буде спілкуватись з батьками.

Розвитку самооцінки сприяє і стиль сімейного виховання. Адже від умов, від використовуваних форм виховання прийнятних сім'єю, залежить майбутня поведінка дитини - адекватна або неадекватна. Діти з заниженою самооцінкою, найчастіше бувають незадоволені собою. Такі ситуації характерні для сімей, де дорослі постійно дорікають, лають підлітка, звалюють на їх плечі те, що не під силу їм (дітям).

Але неадекватність може показати себе і в випадках із завищеною самооцінкою. Таке вже відбувається в сім'ях, в яких підлітка перехвалюють, часто за кожне дрібну виконану справу їх нагороджують матеріально. Говорячи про адекватне уявлення до самооцінки, має бути присутня золота середина, повинен спостерігатися баланс між покараннями і заохоченнями.

Для позитивного впливу сім'ї на дитину, необхідно пам'ятати про сімейні психологічні чинники, що роблять істотний вплив процес виховання:

- обов'язково приймати в життя сім'ї максимально активну участь;
- завжди пам'ятати про підлітків, намагатися виділяти час для бесіди «по душах»;
- помічати проблеми, що виникають у дитини,
- не заглиблюватися в складності його життя, сприяти розвитку його здібностей;
- не тиснути на підлітка, не обмежувати в прийнятті рішень;
- цікавитися індивідуальними особливостями розвитку дитини на кожному етапі розвитку;

- шанобливо ставитися до думки дитини;
- навчитися бачити в дитині соратника, рівноправного колегу, просто який, на даний етап має менший досвід.

Батькам, на відміну від матерів, підлітків, на наш погляд, необхідно навчитися усвідомлювати суперечливість своїх почуттів і дій, максимально об'єктивно оцінювати можливості, здатності і недоліки своїх дітей. Це допоможе надалі не створювати нереальні образи, а приймати дитину з наявними у нього можливостями, а не звалювати на його плечі непосильні для нього цілі і завдання.

Дітей необхідно приймати такими, якими вони є, і не чекати від них «правильних вчинків».

Батькам підлітків необхідно налагодити довіру і повагу дітей до самих себе. Допомогати розвитку тих здібностей дитини, які характеризують її натуру. Необхідно розуміти проблеми власних дітей, вони повинні завжди відчувати, що ви любите їх, повинні знати, що будете любити їх, не дивлячись ні на що.

Матерям, беручи до уваги результати емпіричного дослідження, варто не відмовлятися повністю від контролю над дитиною, але надмірну опіку краще буде звести до мінімуму. Звичайно, підліткам потрібна допомога, але не варто вирішувати всі проблеми своєї дитини, адже вона повинна навчитися самостійності, вміти відповідати за свої дії і за свій вибір. Похвалу, осуд і опіку краще давати дозовано.

У наступному параграфі розглянемо взаємозв'язок самооцінки та особливостей прихильності у підлітків.

3.3 Особливості зв'язку самооцінки та особливостей прихильності у підлітків

Отримавши дані про особливості самооцінки підлітків, за методикою Дембо-Рубінштейн був проведений кореляційний аналіз між показниками самооцінки і даними за методикою ІРРА, що дозволило реалізувати мету

дослідження. Результати кореляційного аналізу за коштами методу Спірмена представлені в таблиці 4.

Таблиця 3.4

Кореляційний аналіз між показниками опитувальника ІРРА і методики Дембо-Рубінштейн

Опитувальник ІРРА		Методика Дембо-Рубінштейн	
Об'єкт	Довіра	Рівень домагань	Рівень самооцінки
	Спілкування	0,64*	0,29
Мати	Відсторонення	0,22	0,37*
	Відсторонення	- 0,34	- 0,47*
	Довіра	0,29	0,20
Батько	Спілкування	0,26	0,18
	Відсторонення	-0,19	- 0,37
	Довіра	0,11	0,51*
Однолітки	Спілкування	0,66*	0,18
	Відсторонення	- 0,32*	- 0,45*

Примітка: Жирним шрифтом і зірочкою відзначені достовірні зв'язки при $p \leq 0,05$

Дані кореляційного аналізу дозволяють судити про особливості впливу психологічної прихильності на рівень самооцінки у молодших підлітків, при цьому тут провідну роль відіграє прихильність, спрямована на матір і однолітків. Значущих кореляційних зв'язків між рівнем самооцінки і проявами психологічної прихильності встановлено не було, що дозволяє судити про відсутність значущого впливу прихильності до батька на рівень самооцінки в молодшому підлітковому віці, що не виключає наявності даної зв'язку між оцінюваними змінними на інших стадіях розвитку.

Далі, можна впевнено констатувати, що чим сильніше розвинене довіру підлітка з матір'ю, тим у дитини вище розвинений рівень домагань, про що свідчить досить сильний кореляційний зв'язок між цими двома змінними ($r = 0,64$). Тобто доброзичливі, емоційні стосунки з матір'ю призводять до

формування системи устремлінь спрямованих на досягнення досить складних цілей. Разом з цим при побудові підлітком з матір'ю довірчого спілкування можна спостерігати підвищення рівня самооцінки (кореляційний зв'язок $r = 0,37$).

При цьому відсторонення від матері веде до зниження самооцінки на що вказує негативна кореляція, встановлена між змінними «Відсторонення» і «Рівень самооцінки» ($r = -0,45$), тобто при втрати емоційного контакту з даними батьком дитині властиво невіра у власні сили, ідеї самозвинувачення, відчуття непотрібності і нікчемності.

Емоційна прихильність дитини до матері виступає в якості фактора, що робить істотний вплив на самооцінку молодших підлітків. В усвідомлюваній частині самооцінки вплив ступеня надійності емоційної прихильності особливо чітко простежується в загальному само відношенні підлітка, його зовнішній привабливості і поведінкової компетентності. Водночас самооцінка в сфері відносин з однолітками, спортивних досягнень і шкільної компетентності визначається більшою мірою оцінками шкільного оточення і об'єктивної успішністю дитини в названих сферах. Висока самооцінка зустрічається у підлітків з надійної прихильністю до матері частіше, ніж у дітей з ненадійною прихильністю.

Підлітки з надійним типом прихильності частіше мають високу самооцінку. Підліткам з ненадійними типами прихильності більшою мірою властива узгоджено низька самооцінка, тоді як при унікаючому стилі прихильності частіше формується неадекватно висока самооцінка.

Підлітки з надійним типом прихильності до матері і високим рівнем самосприйняття значимо частіше використовують адекватні стратегії поведінки в емоційно напружених ситуаціях успіху-неуспіху, тоді як діти з ненадійною прихильністю і низькою загальною самооцінкою частіше дотримуються тактики «типового невдахи» і демонструють неадекватний рівень домагань.

Поведінка підлітків з різними типами прихильності і самооцінки має відмінні особливості. Підлітки з надійною прихильністю активніші, емоційно

включені в діяльність, відкриті до нового досвіду; діти з уникаючим типом прихильності характеризуються емоційною відстороненістю і відсутністю навичок конструктивного спілкування. Загальним для більшості підлітків з ненадійною прихильністю є наявність підвищеного рівня тривожності в ситуації неспіху, нерішучості і конформності.

Значні кореляції були встановлені так само і при оцінці особливостей прихильності з однолітками і рівнем домагань і самооцінки. Характер зазначених взаємозв'язків вельми схожий з особливостями, встановленими з розглянутим об'єктом прихильності (матір'ю).

В даному випадку ми так само відзначаємо, надійна прихильність, з однолітками виражається в наявності довірчих відносин і можливості побудови повноцінного емоційного спілкування впливає на підвищення самооцінки у підлітка, призводить до зростання рівня його домагань. Відсторонення ж підлітка від референтної групи, неможливість стати її повноцінним членом, знаходиться в довірчих і емоційно-інтимних відносинах призводить до зниження впевненості в собі, своїх можливостях, редукції життєвих прагнень.

Досить часто у підлітків виникають труднощі в побудові міжособистісних відносин. Це пов'язано з тим, що підлітки мають досить широке соціальне оточення, але поки тільки вчать Особистість, сім'я і суспільство з ними співіснує, тобто вибудовує спосіб спілкування. Так як коло спілкування підлітка включає самих різних людей, не тільки тих, з ким спілкуватися приємно, але і тих, хто при спілкуванні залишає якийсь дискомфорт в душі, підлітку необхідно навчитися будувати продуктивне спілкування з найрізноманітнішими людьми, відчуваючи себе при цьому комфортно і впевнено. За результатами такого спілкування підліток формує власну самооцінку, що в подальшому може вплинути на побудову міжособистісних відносин з різними людьми. Формування самооцінки на тлі міжособистісних відносин у класному колективі часто відбувається ще в початковій школі, тоді, коли дитячий колектив ще формується, коли створюються мікрогрупи. У підлітковому віці дане розшарування особливо

сильно впливає на підлітка, так як саме в підлітковому віці думка однолітків є авторитетним і, якщо група не приймає дитину, то він сам важко переживає даний факт в емоційному аспекті.

Нестабільність як самооцінки, так і рівня домагань тягне за собою зростання недовіри і скритності в міжособистісному взаємодії, а при неадекватності даних конструктивів відбуваються зміни активності в інтерперсональних відносинах, проявляється схильність до компромісів з метою уникнення конфліктів і придбання корисних знайомств.

Таблиця 3.5

Значимі кореляційні зв'язки між показниками опитувальника ІРРА і методики Дембо-Рубінштейн

Опитувальник ІРРА		Методика Дембо-Рубінштейн	
Об'єкт	Довіра	Рівень домагань	Рівень самооцінки
	Спілкування	0,64*	0,29
Мати	Відсторонення	0,22	0,37*
	Відсторонення	- 0,34	- 0,47*
	Довіра	0,11	0,51*
Однолітки	Спілкування	0,66*	0,18
	Відсторонення	- 0,32*	- 0,45*

Примітка: відзначені лише достовірні зв'язки при $p \leq 0,05$; $n = 40$

Виходячи з отриманих результатів психодіагностичних методик і даних статистичного аналізу, можна сказати, що мета дослідження досягнута. Дійсно самооцінка підлітка має залежність від особливостей його психологічної прихильності.

Сучасна реальність перетворює уявлення підлітка про себе і про інше. У той же час в суспільстві, яке сьогодні називають інформаційним, Інтернет, комп'ютер, смартфони, інші цифрові пристрої, ІТ-засоби, соціальні мережі, інформаційно-комунікативні технології стали для сучасної людини важливими засобами діяльності і практично основними засобами спілкування. Це означає, що сучасний підліток, народжений в ХХІ ст., опиняється в новій соціальній ситуації розвитку. Його соціалізація відбувається як в матеріально

світі і звичному середовищі соціальних взаємодій, так і в цифровому середовищі. Отже, значущими для розвитку особистості стають не тільки традиційне предметне середовище і середовище соціальних відносин, а й цифрове середовище, а також різноманітні соціальні мережі, які обумовлюють цифрову соціалізацію. Причому остання з кожним роком стає, як показують дослідження, все більш значущою.

Велика частина спілкування підлітка відбувається в різних соціальних мережах. Для «цифрового» покоління Інтернет, телекомунікації, ІТ-засоби є місцем існування, яка з позиції теорії Л. С. Виготського є культурно-історичним знаряддям, що сприяє породженню нових форм діяльності, культурних практик, феноменів, значень і змістів, і, отже, виступає для покоління Z джерелом розвитку особистості, формування «Я-концепції», самооцінки, рівня домагань.

Питання зв'язку комунікативної активності і самооцінки у підлітків покоління Z залишається відкритим і маловивченим, незважаючи на його теоретичну значущість для психології особистості в цілому і комунікативної активності зокрема, а також практичної цінності для психології розвитку і педагогічної психології, соціальної психології.

При аналізі взаємозв'язку самооцінки та комунікативної активності було відзначено, що найбільш численні зв'язки між самооцінкою і таким показником комунікативної активності, як легкість вступу в контакт.

Виявлено, що рівень домагань за шкалою «розум» позитивно пов'язаний з легкістю вступу в контакт; самооцінка авторитету у однолітків позитивно пов'язана з потребою в спілкуванні і широтою кола спілкування; рівень домагань за шкалою «авторитет у однолітків» позитивно пов'язаний з легкістю вступу в контакт; самооцінка зовнішності позитивно пов'язана з потребою в спілкуванні, ініціативністю в спілкуванні (як стан готовності і сталість прагнень до процесу ініціації спілкування), легкістю вступу в контакт і виразністю в спілкуванні; впевненість в собі позитивно пов'язана з потребою в спілкуванні, ініціативністю і легкістю вступу в контакт.

Таким чином, при низькій впевненості в собі, в своїх силах знижується прагнення до спілкування, зростає залежність від партнерів по спілкуванню, схильність до впливів аж до відмови від своєї точки зору, пасивність і підкорюваність.

Широта кола спілкування та особливості психологічної прихильності мають зв'язок з самооцінкою підлітків. Дійсно, підліток, який користується авторитетом у однолітків, матиме більш широке коло спілкування, а самооцінка зовнішньої привабливості підтримує виразність в спілкуванні. Слід зазначити, що широта кола спілкування пов'язана тільки з самооцінкою авторитету у однолітків, що цілком закономірно і відповідає загальній тенденції підлітків, які прагнуть до набуття самостійності в групі однолітків, при тому що спілкування в цьому віці характеризується зосередженістю учасників на власній індивідуальності.

ВИСНОВКИ

1. Підлітковий вік характеризується рядом найважливіших новоутворень пов'язаних зі зміною провідної діяльності особистості, розвитком самосвідомості. Важливою особливістю підліткового віку є недостатньо стійка самооцінка, це обумовлено рядом причин. Система зовнішніх оцінок від референтних груп є ключовим фактором, який впливає на самооцінку підлітка. Ступінь же значущості оточення в цьому віці найчастіше визначається прихильністю підлітка, яка розглядається як психологічний феномен, що виражається в побудові емоційного зв'язку між двома людьми. Саме психологічна прихильність, що виражається в можливості отримання довірчих, емоційно-інтимних відносин може певним чином відігравати провідну роль у формуванні самооцінки підлітка.

2. Виявлено, що у більшості молодших підлітків спостерігається нормальна психологічна прив'язаність до матері. Підлітки з подібним видом прихильності характеризуються як відкриті в спілкуванні, сміливі в соціальній взаємодії, схильні до прояву емпатії, співчуття, співпереживання, готові самі прийти на допомогу в складній ситуації. Лише у 25% підлітків з досліджуваної групи була встановлена ненадійна прихильність до матері. Крім психологічної прихильності до матері для підлітків досить значима прихильність до однолітків.

3. Встановлено, що рівень самооцінки і домагань у має різну ступінь виразності. Для 46% підлітків є властивий високий рівень самооцінки, для 30% є властивий середній рівень самооцінки, для 24 % є властивий низький рівень самооцінки. Схожа ситуація спостерігалася і з розподілом в групі учасників згідно рівня їх домагань. У 35% підлітків було встановлено середній рівень домагань, у 43% - високий рівень, 22% підлітків мали низький рівень домагань.

4. Виявлено, що у хлопчиків молодшого підліткового віку психологічна прихильність в більшій мірі спрямована на однолітків. Дівчаткам даної вікової групи навпаки більше властива прихильність до матері. При оцінці

психологічної прихильності до матері було встановлено, що у переважній більшості учасників відзначається переважання за шкалами довіри і спілкування, що є індикатором позитивних відносин з батьками. Високі значення за шкалою відсторонення було діагностовано лише у 20% підлітків. Також відсторонення по відношенню до матері в групі підлітків спостерігалось значно рідше, ніж до інших осіб.

5. Виявлено взаємозв'язок прихильності та рівня самооцінки у молодших підлітків, при цьому провідну роль відіграє прихильність, спрямована на матір і однолітків. Чим сильніше розвинена довіра підлітка до матері, тим у дитини вище рівень домагань. Відсторонення від матері веде до зниження, тобто при втраті емоційного контакту з матір'ю дитині властива невіра у власні сили, ідеї самозвинувачення, відчуття непотрібності і нікчемності.

Надійна прихильність, з однолітками, яка виражається в наявності довірчих відносин і можливості побудови повноцінного емоційного спілкування впливає на підвищення самооцінки у підлітка, призводить до зростання рівня його домагань. Відсторонення ж підлітка від референтної групи, неможливість стати її повноцінним членом, знаходиться в довірчих і емоційно-інтимних відносинах призводить до зниження впевненості в собі, своїх можливостях, редукції життєвих прагнень.

Таким чином, виходячи з отриманих даних, можна сказати, що мета дослідження досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова, Г.С. Возрастная психология. Учеб. пособие для студ. вузов / Г.С. Абрамова. 4-е изд., стереотип. -М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 455с.
2. Адлер, А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А. Адлер. Изд-во: Феникс, 1998. – 389с.
3. Бардышевская, М.К. Развитие привязанности у эмоционально депривированных детей / М.К. Бардышевская // Дефектология. 2006. – 282с.
4. Бейкер, К. Теория семейных систем Мюррея Боуэна: Основные понятия, методы и клиническая практика / К. Бейкер, А.Я. Варга. 2-е изд. - М.: Когито-центр, 2008. – 482с.
5. Блос, П. Психоанализ подросткового возраста. / П. Блос.- М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2010. – 370с.
6. Бороздина, Л.В. Что такое самооценка? / Л.В. Бороздина // Психологический журнал. 1992.-№4. – С. 45-56
7. Боулби, Дж. Привязанность / Дж. Боулби //: Пер. с англ. - М.: Гардарики, 2003. – 524с.
8. Будневская, Т.А. Компенсация неудачи в реализации стремления к автономии в подростковом возрасте. Современная личность: Психологические исследования / Отв. ред. М.И. Воловикова, Н.Е. Харламенкова. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – 270с.
9. Бурменская, Г.В. Мировосприятие детей с разными типами привязанности к матери / Г.В. Бурменская // Вестн. Моск. ун-та. Сер.14, Психология. - 2011. – С.112-120
10. 21. Выготский, Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский // . - М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005.- 521с.
11. 22. Ильин, В.И. Психология взросления: Развитие индивидуальности в семье и обществе / В.И. Ильин. -М.: Этерна, 2006. – 546с.

12. Калина, О.Г. Значение отца для развития ребенка (на материале зарубежных исследований) / О.Г. Калина, А.Б. Харламенкова // Семейная психология и семейная терапия. -2006. – 375с.
13. Крайг, Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. -9-е изд. - СПб.: Питер, 2005. – 412с.
14. Курбанова, З.С. Психологические условия развития самооценки подростков: дис...канд. психол. наук. 19.00.01 / Курбанова, Зулейхат Салаховна. Сочи, 2006. – 185с.
15. Леонтьев Д.А. Пути становления самодетерминации личности в подростковом возрасте / Д.А. Леонтьев Е.Р. Калитиевская // Вопросы психологии. -2006. – С. 77-90
16. Обухова, Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы / Л.Ф. Обухова. - М.: Тривола, 1996. – 370 с.
17. Осинская, С.А. Образ отца как детерминанта созависимости / С.А. Осинская // Мир науки, культуры, образования. -2012. -№ 3 (34). -С. 112-116.
18. Пантлеев, С.Р. Самоотношение / Пантлеев С.Р. // Психология самосознания. - Самара, 2000. – 320с.
19. Пищик, В.И. Исследование понятия "коллективизм/индивидуализм" / В.И. Пищик // Вопросы психологии. 2006. – С.145-156.
20. Поливанова, К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. - Изд-во.: Москва: Академия, 2000. – 445с.
21. Реан, А.А. Психология человека. От рождения до смерти / Под общей редакцией А.А. Реана, СПб., «Прайм - Еврознак», М.: «Олма - Пресс», 2001. – 545с.
22. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. - Изд- во: СПб, 2002. – 653с.
23. Сулимина О.В. Проблема становления личностных и социальных регуляторов в период перехода от детства к взрослости [Электронный ресурс] / О.В. Сулимина // Электронный журнал

«Психологическая наука и образование psy_edu. ru». - №2, 2014. -С. 91-101.

Режим доступа: http://psy_journal.ru/psyedu_ru/2014/n2/70236.shtml

24. Фетискин, Н.П. Психология гендерных различий / Н.П. Фетискин. - М.: Форум: ИНФРА-М, 2014. - 338с.
25. Фролов, Ю.И. Психология подростка. Хрестоматия / Ю.И. Фролов. - Изд-во: Российское педагогическое агентство, 1997. – 546с.
26. Эйнсворт, М.Д. Детско-материнская привязанность // Американская психологическая ассоциация- 1979. – 478с.
27. Эльконин, Д.Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Д.Б. Эльконин. - Избр. психол. тр.-М., 1989. -512с.

Додаток А

Методика диагностики самооценки Дембо-Рубинштейн в модификации А.М. Прихожан основана на непосредственном оценивании (шкалировании) школьниками ряда личных качеств, таких как здоровье, способности, характер и т.д. Обследуемым предлагается на вертикальных линиях отметить определенными знаками уровень развития у них этих качеств (показатель самооценки) и уровень притязаний, т.е. уровень развития этих же качеств, который бы удовлетворял их. Каждому испытуемому предлагается бланк методики, содержащий инструкции и задание.

Ход выполнения задания

Инструкция

Любой человек оценивает свои способности, возможности, характер и др. Уровень развития каждого качества, стороны человеческой личности можно условно изобразить вертикальной линией, нижняя точка которой будет символизировать самое низкое развитие, а верхняя - наивысшее. На следующей странице изображены семь таких линий. Они обозначают:

- 1) здоровье;
- 2) ум, способности;
- 3) характер;
- 4) авторитет у сверстников;
- 5) умение многое делать своими руками, умелые руки;
- 6) внешность;
- 7) уверенность в себе.

Под каждой линией написано, что она означает. На каждой линии чертой (-) отметьте, как вы оцениваете развитие у себя этого качества, стороны вашей личности в данный момент времени. После этого крестиком (x) отметьте, при каком уровне развития этих качеств вы были бы удовлетворены собой или почувствовали гордость за себя.

Задание

Изображено семь линий, длина каждой - 100 мм, с указанием верхней, нижней точек и серединой шкалы. При этом верхняя и нижняя точки отличаются заметными чертами, середина - едва заметной точкой. Методика может проводиться как фронтально - с целым классом (или группой), так и

индивидуально. При фронтальной работе необходимо проверить, как каждый ученик заполнил первую шкалу. Надо убедиться, правильно ли применяются предложенные значки, ответить на вопросы. После этого испытуемый работает самостоятельно. Время, отводимое на заполнение шкалы вместе с чтением инструкции, 10-12 мин.

Обработка результатов

Обработка проводится по шести шкалам (первая, тренировочная - "здоровье" - не учитывается). Каждый ответ выражается в баллах. Как уже отмечалось ранее, размеры каждой шкалы 100 мм, в соответствии с этим ответы школьников получают количественную характеристику (напр., 54 мм = 54 баллам).

1. По каждой из шести шкал определить:

а) уровень притязаний - расстояние в мм от нижней точки шкалы ("О") до знака "х";

б) высоту самооценки - от "0" до знака "х";

в) значение расхождения между уровнем притязаний и самооценкой - расстояние от знака "х" до знака "-", если уровень притязаний ниже самооценки, он выражается отрицательным числом.

2. Рассчитать среднюю величину каждого показателя по всем шести шкалам.

Оценка и интерпретация отдельных параметров

В нижеприведенной таблице даны количественные характеристики уровней притязаний и самооценки, полученные для учащихся 7-10 классов городских школ (около 900 чел.)

Параметр	Количественная характеристика (балл)			
	норма			очень высокий
	низкий	средний	высокий	
Уровень притязаний	менее 60	60-74	75-89	90-100
Уровень самооценки	менее 45	45-59	60-74	75-100

Уровень притязаний

Норму, реалистический уровень притязаний характеризует результат от 60 до 89 баллов. Наиболее оптимальный - сравнительно высокий уровень - от 75 до 89 баллов, подтверждающий оптимальное представление о своих

возможностях, что является важным фактором личностного развития. Результат от 90 до 100 баллов - обычно удостоверяет нереалистическое, некритическое отношение детей к собственным возможностям. Результат менее 60 баллов свидетельствует о заниженном уровне притязаний, он - индикатор неблагоприятного развития личности.

Высота самооценки

Количество баллов от 45 до 74 ("средняя" и "высокая" самооценка) удостоверяют реалистическую (адекватную) самооценку. Количество баллов от 75 до 100 и выше свидетельствует о завышенной самооценке и указывает на определенные отклонения в формировании личности. Завышенная самооценка может подтверждать личностную незрелость, неумение правильно оценить результаты своей деятельности, сравнивать себя с другими; такая самооценка может показывать на существенные искажения в формировании личности - "закрытости для опыта", нечувствительности к своим ошибкам, неудачам, замечаниям и оценкам окружающих. Количество баллов ниже 45 указывает на заниженную самооценку (недооценку себя) и свидетельствует о крайнем неблагополучии в развитии личности. Эти ученики составляют "группу риска", их, как правило, мало. За низкой самооценкой могут скрываться два совершенно разных психологических явления: подлинная неуверенность в себе и "защитная", когда декларирование (самому себе) собственного неумения, отсутствия способности и т.п. позволяет не прилагать никаких усилий.